

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра права

Кваліфікаційна робота магістра

**на тему: «КОНСТИТУЦІЙНО - ПРАВОВИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ І
ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ»**

Студентки групи Пр 01-18
факультету економіки і права
освітньо-професійної програми
Конституційне і адміністративне
право
за спеціальністю 081 Право
Галич Юлії Михайлівни

Допущено до захисту
« ____ » _____ року

Науковий керівник:
кандидат юридичних наук,
доцент Шумак І.О.

Завідувач кафедри права

_____ *Шатіло В.А.*

Національна шкала _____
Кількість балів _____
Оцінка ЄКТС _____

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙНО – ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА	
1.1. Історичний розвиток системи прав та свобод людини і громадянина.....	7
1.2. Зміст поняття "конституційно – правовий статус" людини і громадянина.....	15
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ЕЛЕМЕНТІВ КОНСТИТУЦІЙНО – ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА	
2.1. Правовий статус громадянина України.....	22
2.2. Правовий статус іноземців, осіб без громадянства, біженців, внутрішньо переміщених осіб	33
2.3. Конституційна правосуб'єктність людини і громадянина.....	41
2.4. Конституційно-правові гарантії прав та свобод громадян.....	44
РОЗДІЛ 3. КОНСТИТУЦІЙНО – ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ	
3.1. Конституційний Суд України в системі механізму захисту прав і свобод людини та громадянин.....	51
3.2. Захист прав і свобод людини та громадянина органом конституційної юстиції.....	55
ВИСНОВКИ	60
РЕЗЮМЕ	64
SUMMARY	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Модернізація української державності в останнє десятиліття ХХ та на початку ХХІ століття стала домінантою демократичних перетворень. Конституцією та законодавством України визначені основні права і свободи людини і громадянина [1]. Одним із основних документів, що визначає вектор держави щодо регулювання прав і свобод людини є «Національна стратегія у сфері прав людини», затверджена Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015. Права і свободи людини, їх забезпечення, поряд з подоланням економічної кризи, реформуванням державного управління тощо, віднесено до першочергових завдань у сфері національної безпеки й розглядаються як головний обов'язок, що має визначати зміст і спрямованість діяльності Української держави в усіх її зусиллях [2]. Посилення уваги до проблем конституційно-правового регулювання прав і свобод обумовлено також нагальною потребою часу – проведенням конституційної реформи, що породжує питання щодо обрання відповідної концепції прав людини.

Питання захисту прав та свобод людини і громадянина є однією з найбільш актуальних і злободенних проблем у сучасній Україні, про що, наприклад, свідчить той факт, що за кількістю звернень громадян до Європейського суду протягом багатьох років Україна займала перше місце серед держав - членів Ради Європи за кількістю справ, які перебували на розгляді в Європейському суді. Станом на 30.11.2018 Україна займала третє місце. На розгляді в Європейському суді перебувало загалом 56 350 справ проти держав - сторін Конвенції, з них 7 250 справ проти України, що складає 12,9 % від загальної кількості справ (станом на кінець 2017 року - 12,6 %). Понад 4 000 справ проти України стосуються порушення прав заявників в Автономній Республіці Крим та на тимчасово окупованій території Луганської та Донецької областей[3]. (Станом на 31.12.2018)

Основна проблема України полягає в належному забезпеченні таких прав, шляхом створення відповідних державних механізмів захисту прав і свобод людини та громадянина. Складовими елементами є: 1) Конституція України як Основний Закон, в якому визначені основні права та свободи людини і громадянина; 2) створення єдиного органу конституційної юстиції, який гарантує верховенство Конституції це Конституційний Суд України (КСУ). Тому важливим аспектом дослідженні конституційно – правового статусу людини і громадянина вбачаємо необхідність дослідити діяльність КСУ щодо захисту прав і свобод людини та громадянина.

Права людини знаходять своє відображення у всій палітрі наданих Конституційному Суду України повноважень, червоною ниткою проходячи крізь будь-яке його рішення.

Актуальним постає питання дослідження теоретичних положень конституційно – правового статусу людини і громадянина в Україні, з'ясування складових елементів цього статусу та механізму захисту їх прав, з огляду на ті трансформаційні процеси які відбуваються в державі за умов проведення конституційної реформи на сучасному етапі.

Виходячи з вищевикладеного, аналіз теоретичних та прикладних питань конституційно - правового статусу людини та громадянина має важливе значення для розвитку науки конституційного права, що обумовлює актуальність та доцільність дослідження.

Вказане зумовлює здійснити аналіз вітчизняного законодавства і практики, існуючих в літературі наукових поглядів, вивчення статистичних даних, та практики Конституційного Суду.

Окремі аспекти цієї проблематики були предметом дослідження таких учених, науковців та практиків: С. Алексєєв, М. Баймуратов, С. Бритченко, К. Волинка, З. Гладун, Р. Дворкін, М. Дженіс, Т.М. Заворотченко, Ю. Євтошук, О.Евсєєв, А. Колодій, М.Кобець, О. Копиленко, В. Копейчиков, О. Майданник, Н. Матузов, А. Малько, Г. Мальцева, М. Мархгейм, Н. Марченко, Н. Нижник, А. Олійник, В. Погорілко, П. Рабінович, Н. Онищенко, Д. Притика, В.

Селіванов, О. Скакун, Ю. Тодика, П. Ткачук, М. Хавронюк, В. Чіркін, В. Четвернін, Ю. Шемшученко, І. Шумак, О. Фрицький, Л. Юзьков і ряд інших.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає у визначенні конституційно - правового статусу людини і громадянина в контексті доктринальних, прикладних аспектів та конституційно-правових гарантій прав та свобод громадян.

Мета дослідження зумовлює постановку таких завдань:

- П
роаналізувати історичний розвиток системи прав та свобод людини і громадянина;
- з'
ясувати зміст поняття "конституційно – правовий статус" людини і громадянина;
- ох
арактеризувати правовий статус громадянина України;
- ви
явити особливості правового статусу іноземців, осіб без громадянства, біженців, внутрішньо переміщених осіб;
- з'ясувати сутність конституційної правосуб'єктності людини і громадянина;
- визначити конституційно-правові гарантії прав та свобод громадян;
- ох
арактеризувати правовий статус і місце Конституційного Суду України в системі механізму захисту прав і свобод людини і громадянина;
- дослідити практику захисту прав і свобод людини і громадянина органом конституційної юстиції.

Об'єктом дослідження є правовідносини, пов'язані з реалізацією конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні.

Предмет дослідження: конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні.

Методологічна основа. В основу методології дослідження покладені загальнотеоретичні принципи та підходи щодо визначення сутності конституційно-правових прав і свобод людини і громадянина. Дослідження конституційно-правового статусу людини і громадянина розглядаються з урахуванням єдності історико-юридичного, порівняльно-правового. В ході дослідження використано загальнонаукові й спеціальні методи: діалектичний – для вивчення теорії та практики конституційного закріплення прав і свобод людини та громадянина (підрозділи 1.1; 1.2); порівняльно-правовий метод надав можливість проаналізувати конституційне закріплення прав і свобод людини в Україні (підрозділи 1.1; 1.2); історичний метод застосовувався для визначення аспектів становлення та розвитку прав і свобод людини і громадянина (підрозділи 1.1; 1.2); системно-структурний аналіз проведений з метою розкриття прав і свобод, інституту громадянства, інституту іноземців, осіб без громадянства, біженців, внутрішньо переміщених осіб; поняття правосуб'єктності людини і громадянина (підрозділи 1.1; 2.1; 2.2; 2.3); формально-логічний метод застосовувався при визначенні правових категорій «права людини», «інститут прав і свобод людини», «класифікація конституційних прав і свобод людини» (підрозділи 1.2).

Апробація результатів роботи. Кваліфікаційна робота виконана і обговорена на кафедрі права факультету економіки і права Київського національного лінгвістичного університету.

Інформаційна база. Робота складається з вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновку, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 74 сторінки, із них список використаних джерел (79 найменувань) на 8 сторінках, додаток -1 стор.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙНО – ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

1.1. Історичний розвиток системи прав та свобод людини і громадянина

Розуміння поняття «права людини» обґрунтовувалися у філософсько-правовій, в юридичній літературі, актуальним і, в той же час, проблемним питанням поставало в політичних, релігійних та етичних наукових доробках, де воно набуває різних змістовних відтінків, інтерпретацій, а також визначень. Так, німецький вчений, правник К. Штерн задля розуміння природи основи прав людини вважає необхідним тлумачення з різних точок зору: антропологічної, теологічної, філософської, історичної, природно-правової [4, с. 167].

Як визначає В. Селіванов «рух юридичних понять завжди ґрунтується на діалектиці руху реальних державно владних і політико-юридичних явищ. Тобто не явище повинно йти за поняттям, а будь-яке поняття – за відповідним явищем» [5, с. 6-7].

Спробуємо розглянути феномен поняття «права людини» у контексті розвитку державно-владних і політико-юридичних явищ в різні епохи розвитку людства. Протягом усього історичного, культурного та соціального розвитку людства здійснювалися дослідження загальнотеоретичних аспектів сутності прав людини. Вважаємо це є об'єктивною потребою суспільства, з'ясувати і зрозуміти в чому ж причина, що людина й суспільство не можуть існувати й розвиватися без прав людини.

Поняття прав людини як окрема категорія виникло ще в епоху Просвітництва. Вже в той час сформувалася думка, що природа наділяє людину

певними, невід'ємними фундаментальними можливостями, що можуть бути протиставлені урядові, однак мають ним охоронятися. З того часу права людини розглядаються як елементарні передумови гідного людського існування[6].

Відомий угорський вчений-юрист, фахівець в області теорії і права та порівняльного права Імре Сабо писав: «Проблема прав людини – є далеко не новим питанням. І якщо в пошуках витоків цих прав нам немає необхідності переноситися в глибину століть, в епоху первісного суспільства, коли така першооснова – прав людини як рівність перед законом для людства була ще невідома, то в усякому випадку ми знайдемо ці витoki вже в епоху Французької революції кінця XVIII століття. У ролі такого джерела ми можемо розглядати Декларацію прав людини і громадянина, ухвалену Установчими зборами Франції в 1879 році» [7, с. 12].

Буржуазні революції XVII-XVIII ст., породили мислителів епохи Просвітництва таких як: Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Т. Джефферсон, А. Сміт, Дж. Бентам та ін. Вони були видатними прихильниками природного права. За класичного розуміння «природного права» права людини є її невід'ємними властивостями й належать кожному від народження, тобто визнаються як природні, невідчужувані і священні імперативи. Закріплення цього права у правовому акті ще не означає його трансформації в позитивне право; воно лише набуває форми позитивного права й більш надійних гарантій реалізації. Природне право людини – це її суб'єктивне право [8, с. 6-26]; «права людини, чи природні права, – це основні й загальні моральні права» [9, с. 252]; права людини – це істотні, невідчужувані права, які належать їй від народження і «вони можуть існувати незалежно від того, визнає їх держава або ні, закріплює їх на законодавчому рівні, а також незалежно від зв'язку їх носія з тією чи іншою державою»[10, с. 4].

Отже, так звані «природні права», це ті права що належать особі безпосередньо, а забезпечення умов їх реалізації покладається на державу, яка визначаючи права і свободи людини дозволяє брати участь особі в справах

держави шляхом надання їй певних можливостей.

Так, саме у французькій "Декларації прав людини і громадянина" вперше визначено різницю між правами людини і правами громадянина. Проведено розмежування прав людини і прав громадянина, що по суті означає різницю між людиною взагалі як приватною особою (членом громадянського суспільства) і політичною людиною громадянської держави.

Однак в історичному плані різниця між правом людини і правом громадянина заявляється в часи післяфеодального відмежування сфер приватного і публічного права. Цей поділ, до речі, залишається актуальним і на сьогодні та активно застосовується при оцінці правових явищ в науковій, законодавчій та практичній сферах.

Якщо звернутися до визначення, то "людина" – суспільна істота, відмінною рисою якої є свідомість, що сформувалась на основі суспільно-трудової діяльності[11], а "громадянин" – це особистість в її відношенні до держави і права, влади і закону[12].

У Британській енциклопедії визначення права людини як такі, що належать індивідові внаслідок того, що він є людиною. Вони співвідносяться з широким континуумом цінностей, які за своїм характером є універсальними й у певних смислах рівно властиві всім людським істотам[13].

Найбільш повно розуміння цих понять знаходимо в юридичній енциклопедії Ю.С. Шемшученко, де поняття "громадянин" визначається як фізична особа, правовий статус якої обумовлений її належністю до громадянства певної держави. Громадяни становлять найчисленнішу категорію населення. Вони також володіють повнішим обсягом прав і свобод, ніж інші категорії населення — іноземці та особи без громадянства [14].

На підтвердження думки, що від готовності людства свідомо визнавати свої права, розвитку країн в різні епохи історія прав людини відображається в змісті таких, наприклад, нормативних актів, як Велика Хартія вольностей (1215 р.), Петиція про права (1789-1791 рр.), Декларація прав людини і громадянина (1879 р.), Загальна декларація прав людини (1948 р.); г) Біль про

права від 13 лютого 1689 р.; д) Біль про права 1791 р. (перші десять поправок до Конституції США) [6].

Аналізуючи зміст перерахованих нормативно – правових актів можна про спостерігати розвиток визначення прав і свобод громадян та логіку формування їх юридичних конструкцій в сфері: утвердження норм спочатку в соціально-обмеженому варіанті, поступовий розвиток і збагачення змісту. Прийняття юридичних норм у сфері прав громадян в розвинутих і цивілізованих країнах та запозичення їх іншими країнами. Вважаємо, що перелік прав і обов'язків громадян визначався виходячи з потреб, які домінували у суспільстві, а також рівня їх правової культури.

Обґрунтуванням нашого міркування може слугувати думка А.М. Колодія, що права, які та чи інша особа має у суспільстві, у більшості історично знаних політико-правових систем належать їй не безумовно, а лише завдяки належності до тієї чи іншої соціальної групи. Права людини чітко відповідають її соціальному статусу, тобто тому місцю у соціальній системі, яке вона займає. У цьому разі її права — це не права власне особистості, а права спільноти, до якої вона належить. Як тільки особа перестає належати до соціальної спільноти, що займає певне місце у структурі суспільства, вона разом з тим втрачає комплекс прав і соціальних можливостей, властивих спільноті [6].

В той же час, право виступає формою суспільних відносин незалежних суб'єктів, що підкорюються в своїй поведінці норми права. Від незалежності цих суб'єктів і водночас їх підкорення єдиній формі можна окреслити форму вираження свободи. Не правова свобода, без загального масштабу та єдиної міри, свобода без рівності – це свавілля, тиранія, насилля, рівність без свободи – рабство та приниження людей [15].

В ХХ столітті на початку ХХІ ідеї про права і свободи громадян, міжнародне співробітництво з гуманітарних проблем знайшли відображення в Загальній декларації прав людини 1948 р., Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р., Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Міжнародному пакті про громадянські і

політичні права 1966 р., Факультативному протоколі до міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., "Заключному Акті" Гельсінської наради 1975 р. та інші.

Загальна декларація прав людини є одним з перших в історії міжнародних відносин нормативних документів, в якому проголошено широке коло основних прав і свобод людини. Її було прийнято Генеральною Асамблеєю ООН у Парижі 10 грудня 1948 р. Саме цю дату вважають Днем прав людини [6].

Наразі, крім усталеного поняття «права людини» у міжнародних документах, які стосуються прав людини, у національному законодавстві та в юридичній літературі використовуються такі терміни, як «основні права людини», «основні (фундаментальні) права людини», «основоположні права людини», «суб'єктивні права», «конституційні права і свободи», позитивні і негативні права, активні і пасивні права тощо[15].

Відомі вчені Колодій А.М., Олійник А.Ю. наголошують на тому, «що права людини принципово відрізняються від інших прав, насамперед, двома аспектами. По-перше, вони характеризуються тим, що належать кожній людині тільки через її людську природу; у визначених законом межах вони є невід'ємними; всі їх реалізують рівною мірою. По-друге, основні обов'язки, що з них випливають, покладені на держави та їхні уряди, а не на інших людей, а останні мають діяти таким чином, щоб не порушувати прав інших.

Основним у характеристиці прав людини є те, що вони повинні бути під захистом держави та закону. Більше того, будь-які суперечки щодо прав мають розглядатися компетентним, безстороннім і незалежним судом, який міг би застосовувати процедури, що забезпечать повну рівноправність та справедливість щодо широкої громадськості та відкритого проголошення прийнятих рішень» [6].

На сучасному етапі розвитку України в теоретичних засадах правової науки відбулися принципові зміни щодо визнання загальнолюдських цінностей, які спричинені процесами демократичних перетворень, проголошення незалежності України, визнання концепції правової держави, що в результаті призвело до проголошення Декларації про державний суверенітет України.

В. А. Кістяківський підкреслював, що у правовій державі є певні межі, які вона не може переступати. Обмеженість влади у правовій державі створюється визнанням за особою невід'ємних, непорушних та недоторканих прав [16, с. 144]. Ця думка якнайкраще підтверджується у ст. 3 Конституції України, де вказано, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Основні права як правило містяться в конституції держави і міжнародно-правових актах із прав людини. Однак було б хибним виокремлення категорії основних прав та інших другорядних.

В науковій літературі зустрічаємо поняття «особисті права» і «громадянські права». Останні це права, які належать людині як громадянину певної держави і кожен громадянин держави має право на захист з боку держави, тобто вони виступають як державні гарантії. Особисті права належать кожній людині та передбачають свободу людини не тільки в прийнятті рішень і не залежать від громадянства.

Розділяючи думку І. Шумака, «громадянські права» можна розглядати в трьох аспектах. В об'єктивному смислі це сукупність конституційно-правових норм, які встановлюють і гарантують дані права. У суб'єктивному – це конкретні конституційні права. За своєю суттю суб'єктивні громадянські права є певними можливостями, передбаченими Конституцією України, які держава визнає за особою. За змістом вони є певними духовними (немайновими) благами особи, які визначаються державою. За формою – це міра або образ поведінки людини та держави, які визначаються ними щодо інших суб'єктів цих прав [17].

Класифікація конституційних прав і свобод людини - це їх поділ на окремі групи з використанням того чи іншого критерію групування [6, с. 58].

Сукупність конституційних прав, свобод і обов'язків, які визначають статус громадянина України в суспільстві й державі, утворює систему. Вони є різноманітними за своїм характером і змістом, виражають докорінні відносини

і зв'язки, які склалися між Українською державою і її громадянами, і в цьому розумінні вони єдині, становлять нерозривне ціле. Звідси кожне право й обов'язок потрібно розглядати не тільки окремо, а й у системі всіх основних прав, свобод і обов'язків [18, с. 19].

Поряд з іншими класифікаціями системи прав людини Пушкіна О.В в своїй роботі [19, с. 87] виділяє запропоновану Комісією з прав людини ООН. Згідно з нею всі права людини розподіляються на три основні групи:

а) загальні права і свободи людини (права, які встановлено Міжнародним кодексом про права людини: право на свободу дії особи, право на цілісність особи, право на участь у правовому процесі, економічні, соціальні, політичні і культурні права);

б) додаткові права людини (права, які визначені ст. 27 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права складають ті права, які особа набуває, як член певної національної, етнічної, релігійної або лінгвістичної меншин);

в) спеціальні права людини (права, які зафіксовані в Конвенції Міжнародної організації праці № 169 та Декларації прав місцевих народів) [19, с. 87].

Не можемо обійти і класифікацію в залежності від меж здійснення права і свободи поділяють на абсолютні і відносні. За висловом Р. Дворкіна, права можуть бути абсолютними, тобто такими, для забезпечення яких немає жодної причини, крім повної неможливості, і менш, ніж абсолютними, тобто такими, що конкурують з іншими правами у певній площині [20, с. 141].

Такий розподіл, вочевидь, відображає ступінь забезпечуваної прав і акцентує увагу на пріоритеті здійснення прав при зіткненні інтересів окремих індивідів, їх угруповань або держави [21, с. 23].

Їх система диференціюється за різними підставами: за сферами, за генезою й поколіннями, за суб'єктами-носіями тощо. Крім того, права людини розрізняються й за характером здійснення (одні реалізуються в конкретних правовідносинах, інші – у загальних правовідносинах), за порядком реалізації (окремі права людини можуть реалізовуватися самотійно, індивідуально, а

інші – колективно), за формами реалізації тощо, необхідним є законодавче визначення процесуальної форми такої реалізації. [16, с.77].

Французький юрист Карел Васак запропонував класифікацію прав людини із застосуванням поняття «трьох поколінь». Перше покоління - це політичні і громадянські права, які були проголошені в результаті буржуазно-демократичних революцій XVII-XVIII століть і знайшли своє закріплення в перших конституціях (право на життя, на свободу слова тощо). Поширеним є погляд на громадянські і політичні права як, в основному, на негативні права («свобода від»), а не позитивні («право на ...»).

Друге покоління прав людини - це соціально-економічні та культурні права, які сформувалися в результаті соціалістичних революцій і були направлені на поліпшення економічного становища працюючих (право на працю, соціальне забезпечення) їх відносять радше до позитивних прав, ніж до негативних, оскільки вони вимагають для своєї реалізації участі держави [22, с. 14].

Третє покоління прав пов'язують із крахом колоніальної системи, глобалізаційними процесами, економічними та інформаційними проблемами. Це є колективні або солідарні права, що актуалізуються у разі дослідження людини як представника людства.

Н.М. Оніщенко зазначає, що третє покоління прав і свобод людини та громадянина пов'язане з науково-технічною революцією, подальшим розвитком технологій, глобалізацією ризиків і викликаним природно перетворювальною діяльністю людини погіршенням екологічної ситуації [23].

На сучасному етапі розвиток інформаційних технологій, науки і техніки, особливо в галузі медицини, кібернетики, генетики, призвів до формування четвертого покоління прав людини. Про деякі права четвертого покоління детальніше зазначимо в інших розділах нашого дослідження.

Підсумовуючи можна зробити висновок, що права людини з історичним розвитком людства абсолютно по різному сприймалися, проголошувалися і визначалися. Водночас в будь який час залишається розуміння прав як міри дозволеного, системи норм, певних принципів і традицій.

1.2. Зміст поняття "конституційно – правового статусу" людини і громадянина

Поняття «статус» є правовою категорією і ключовою основою для розуміння приналежності та дієвості суб'єкта права. Саме права, свободи та обов'язки особи є суттєвою характеристикою правового статусу суб'єктів конституційного права і основоположним елементом, який створює систему статусу.

Історично особа, людина не завжди визнавалися суб'єктом права коли мали правоздатність і могли вступати в правовідносини. Наприклад, раби не визнавалися суб'єктами права або кріпаки визнавалися лише частково.

Слово «статус» в перекладі з латинського означає положення, стан чогонебудь або будь-кого: «статус людини», «статус особи», «статус громадянина».

Правовий статус - встановлене нормами права положення його суб'єктів, сукупність їх прав та обов'язків.

В загальнодоступній вільній багатомовній онлайн-енциклопедії «Вікіпедія» визначення «правовий статус особистості» (в юриспруденції) - юридично закріплене становище особи в державі й суспільстві. Конституційно-правовий статус людини - сукупність гарантованих Конституцією прав і свобод, а також встановлення обов'язків [24].

Важливу роль у визначенні правового статусу людини і громадянина здійснює Конституційне право України, тому що до його предмету належить закріплення не всіх прав і свобод, обов'язків, а лише основ правового статусу особи, у відносинах особа – суспільство – держава, які і визначають взаємний зв'язок суспільства, держави і особи.

Більшість науковців вважають, що основу правового статусу особи складають її права, свободи і обов'язки, закріплені в конституціях і інших найважливіших законодавчих актах, проголошені в Декларації прав людини і громадянина. Поділяючи дану позицію, стверджуємо, що основним елементом

статусу людини є його конституційні права і обов'язки. Поняття «конституційні права і обов'язки» і «основні права і обов'язки» в нашому дослідженні розуміємо як рівнозначні поняття, вони цілком взаємозамінні і лише з контексту або стилістичної доцільності перевага буде надаватися якомусь одному з цих термінів.

Хоча, в юридичній літературі, при аналізі співвідношень понять конституційних і основних прав, свобод і обов'язків, вважаються конституційні вужчі ніж основні права. За важливістю і значенням для суб'єктів права свободи і обов'язки можна вважати основними за їх характером, то з формальної, спеціально-юридичної точки зору, лише після того як на законодавчому рівні вони будуть зафіксовані в Конституції як Основному Законі, вони стануть основними.

Необхідно звернути увагу на те, що існує відмінність між розумінням права людини і права громадянина (відмінність за суб'єктом), про що також полемізують в науці, то ці відмінності мають під собою певні підстави, які полягають в наступному.

На думку Володимира Федоровича Годованця конституційний статус громадянина □ це поняття, яке відображає тільки те, що властиве всім і кожному члену суспільства, і "залишає" за своїми рамками все приватне, індивідуальне, що стосується конкретних осіб або груп осіб. Він вважає, що основи правового статусу людини та громадянина як загальний інститут конституційного права містять в собі такі інститути конституційного права: громадянства України; загальної правосуб'єктності громадян України; основних принципів статусу людини та громадянина; основних прав, свобод, законних інтересів і обов'язків; гарантій прав і свобод; правового статусу іноземців; права притулку. Перелічені інститути (елементи) об'єднує те, що норми, які їх утворюють, регулюють зв'язки й відносини між державою в цілому та її громадянами і відносини між державою й особами, які не є її громадянами. Однак кожен інститут (елемент) виконує власну роль в юридичному оформленні статусу громадян у суспільстві та державі. [25, с. 9].

Сурилов А.В. вважає, що структуру правового статусу створюють: а) громадянство як політико-правова основа статусу особи; б) передбачена у Конституції й інших нормативних актах постійна єдність прав, свобод, обов'язків, що невід'ємні від особи і надані всім громадянам на засадах рівності; в) юридичні гарантії їх реалізації [26]. Аналізуючи визначення і склад структури конституційно - правового статусу в наукових працях різних науковців - конституціоналістів [6, 25, 28-29] приходимо до висновку, що основними структурними елементами конституційного статусу особи в Україні є: 1) громадянство; 2) правосуб'єктність, яка включає в себе правоздатність і дієздатність; 3) основні права і свободи; 4) конституційні обов'язки; 4) правові принципи; 5) гарантії правового статусу людини і громадянина.

Розглянемо коротко кожен із елементів даної структури, оскільки детальніше дослідження окремих елементів буде здійснено в наступних розділах і параграфах кваліфікаційної роботи.

1. Громадянство. Громадянство є тією необхідною підставою, яка надає особі, що має статус громадянина, можливість у повній мірі залучитися у політичне, економічне, правове та культурне життя суспільства і держави [25].

Детальніше щодо інституту громадянства див. п.2.1 дослідження.

2. Правосуб'єктність, яка включає в себе правоздатність і дієздатність (див. п.2.3 кваліфікаційної роботи).

3. Основні права і свободи. Основу правового статусу особи складають її права, свободи, законні інтереси і обов'язки. В єдності вони є базою для всіх інших прав і свобод, які мають людина і громадянин.

Юридичні права та свободи є близькими й по суті тотожними поняттями. Закріплені в Конституції, вони визначають міру можливої поведінки, тобто межу, границі можливих дій, можливість користуватися благами для задоволення своїх потреб та інтересів. Юридичні обов'язки є мірою належної поведінки. Вони визначають вид і міру суспільно необхідної поведінки громадян, висувають обов'язкові вимоги до поведінки, дій особи [24, с. 23].

Найбільш ґрунтовно питаннями прав людини в Україні займався М. Драгоманов. Він розглядав їх як основну складову політичної свободи (поруч із розвинутим самоврядуванням); умову успішного розвитку суспільного прогресу. М. Драгоманов створив цілісну концепцію прав людини, яка ґрунтувалася на здобутках західноєвропейської правової культури, основаної на античній традиції, конституційному законодавстві найбільш розвинених демократичних держав того часу і національних правових та історичних традиціях українського народу[25].

Найважливіші суб'єктивні права і свободи закріплюються в розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України. У юридичній навчальній літературі існує декілька класифікацій конституційних прав і свобод, та теоретично і практично значущим є поділ на [27]:

➤ *Особисті* (ст. 23-24, 27–35, 51–52 Конституції України), в яких визначено: вільний розвиток особистості (ст. 23 Конституції України); рівність перед законом (ст. 24 Конституції України); право на життя (ст. 27 Конституції України); право на захист свого та інших людей життя і здоров'я від протиправних посягань (ст. 27 Конституції України); повага до честі та гідності (ст. 28 Конституції України); недоторканність особистості та свобода (ст. 29 Конституції України); право на правову допомогу (ст. 29, 59 Конституції України); недоторканність житла (ст. 30 Конституції України); таємниця листування, телефонних розмов та телеграфних повідомлень (ст. 31 Конституції України); право на судовий захист та оскарження свого затримання (ст. 29, 32 Конституції України); безпека (ст. 32 Конституції України); охорона законом особистого та сімейного життя (ст. 32 Конституції України); вільне пересування та вибір місця проживання (ст. 33 Конституції України); свобода світогляду (ст. 11, 35 Конституції України); захист своїх та чужих трудових прав та свобод (ст. 44 Конституції України); достатній життєвий рівень (ст. 48 Конституції України); вільний вступ до шлюбу (ст. 51 Конституції України); право на розвиток національної самобутності (ст. 53, 11 Конституції України).

Перелічені права мають певні особливості: вони є невід'ємними, природними правами людини, тобто кожного, і не пов'язані безпосередньо з належністю до громадянства країни а також вони включають право на охорону гідності особи, що покладає відповідні обов'язки на державу та інших громадян.

➤ *Політичні* права встановлені (ст.ст. 36–40 Конституції України) і передбачають: право на громадянство (ст.ст. 4, 25, 26 Конституції України); свобода слова, думки, поглядів та переконань (ст. 34 Конституції України); свобода друку (поширення інформації) (ст. 34 Конституції України); право об'єднання в політичні партії, громадські організації та профспілки (ст. 36 Конституції України); право обирати та бути обраним (ст. 38 Конституції України); право брати участь в управлінні державою та громадськими справами (ст. 38 Конституції України); право обговорювати та приймати закони та рішення загальнодержавного та місцевого значення (ст. 38 Конституції України); свобода проведення мітингів, зборів, походів і демонстрацій (ст. 39 Конституції України); право вносити до державних та громадських організацій пропозиції та запити (ст. 40 Конституції України); право на оскарження дій посадових осіб, установ, організацій і т. п. (ст. 55 Конституції України); право на погашення збитків, спричинених незаконними діями посадових осіб (ст. 62 Конституції України) [25].

➤ *Економічні* (ст. 41–45 Конституції України), це права на: користування природними та іншими об'єктами суспільної власності (ст. 13 Конституції України); приватну власність (ст. 41 Конституції України); підприємницьку діяльність (ст. 42 Конституції України); захист прав споживачів (ст. 42 Конституції України); працю, на вибір професії та сфери діяльності (ст. 43 Конституції України); відповідні умови праці (ст. 43 Конституції України); справедливу оплату праці (ст. 43 Конституції України); страйки з приводу економічних та соціальних питань (ст. 44 Конституції України), соціальне забезпечення та захист (ст. 46 Конституції України).

➤ *Соціальні права* (ст.ст. 45–49 Конституції України) надають право на: відпочинок (ст. 45 Конституції України); соціальний захист (ст. 46 Конституції

України); житло (ст. 47 Конституції України); охорону здоров'я (ст. 49 Конституції України).

➤ *Екологічні* (ст. 50 Конституції України) безпеку довкілля (ст. 50 Конституції України).

➤ *Культурні* (ст.ст. 53–54 Конституції України), які передбачають право на: освіту (ст. 43, 51, 53 Конституції України); технічну, художню та наукову творчість (ст. 54 Конституції України); результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 54 Конституції України); використання здобутків культури та мистецтва (ст. 11, 54 Конституції України) [27].

Поняття «свободи людини і громадянина» можна визначити як встановлена і гарантована законодавством сфера автономії людини і громадянина у взаємовідносинах з державною владою та іншими членами суспільства. Це свобода волевиявлення, думки, совісті, переконань, свобода людини від втручання у сферу її особистого життя та особистих переконань з боку органів держави, інших державних інституцій, не державних утворень, інших членів суспільства тощо[28].

4. Конституційні обов'язки. Це обов'язки громадян України, які передбачені нормами Конституції України як Основного Закону держави. З аналізу норм Конституції визначимо ці обов'язки[1]:

□ ст. 51 Конституції України: 1) обов'язок батьків утримувати дітей до їх повноліття; 2) обов'язок повнолітніх дітей про своїх непрацездатних батьків.

□ ст. 65 Конституції України: 1) обов'язок захищати Вітчизну, 2) обов'язок захищати незалежність та територіальну цілісність України; 3) обов'язок шанувати державні символи України.

□ ст. 66 Конституції України: 1) обов'язок не заподіювати шкоду природі, відшкодовувати завдані їй збитки; 2) обов'язок не заподіювати шкоду культурній спадщині, відшкодовувати завдані їй збитки.

□ ст. 67 Конституції України: 1) обов'язок сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.

□ ст. 68 Конституції України 1) обов'язок неухильно додержуватися Конституції України та законів України; 2) обов'язок не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей [28].

Визначені обов'язки деталізуються в інших правових джерелах і реалізуються за допомогою норм інших галузей права.

5. Правові принципи. В Конституції України встановлені такі основні принципи правового статусу особи: 1) визнання пріоритету прав і свобод людини і громадянина (ст. 3). Так згідно із ст. 3 Конституції України, «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». 2) рівноправність (ст. 21, 24, 26 та ін.); 3) невід'ємність прав і свобод, їх невідчужуваність (ст. 21); 4) гарантованість прав, свобод і обов'язків (ст. 3, 8, 22, 54, 55, 57 та.); 5) визнання загально визнаних принципів і норм міжнародного права складовою частиною правової системи України (ст. 9); 6) заборона зловживання правами і свободами (ст. 23); 7) заборона обмеження або скасування прав і свобод (ст. 22, 64); 8) єдність прав і обов'язків особи (ст. 23, 13, 51, 65–68 та ін.); 9) взаємна відповідальність та взаємні обов'язки держави і особи (ст. 3, 6, 17, 65–68 та ін.) [28] тощо.

6. Гарантії правового статусу людини і громадянина. Під гарантіями основних прав і свобод людини необхідно розуміти систему норм, принципів, умов та вимог, які у своїй сукупності забезпечують додержання прав, свобод і законних інтересів людини. Висвітлення даного питання присвячено дослідження, яке міститься в розділі 2 п.2.4 кваліфікаційної роботи.

Характеризуючи категорію “правовий статус особи”, приходимо до висновку, що правовий статус особи являє собою систему прав, свобод і обов'язків, які закріплені в правових нормах і визначають політико-правовий стан особи та обов'язково гарантуються державою.

РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ЕЛЕМЕНТІВ КОНСТИТУЦІЙНО – ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

2.1. Правовий статус громадянина України

Поняття «громадянство» виникло ще у античній культурі. Громадянство античного міста гарантувало певний статус, політичні і соціальні права.

В період середньовіччя, внаслідок поділу праці виникають міста, а в них поступово складається суспільно-політичний лад зі своїм інститутом середньовічного громадянства. Тоді поняття «городянин» було еквівалентне поняттю «громадянин», синонімом вільної людини, яка наділена повнотою політичних і майнових прав[29].

У феодальній державі, яка базувалася на розподілі населення на суспільні стани та на нерівних їхніх правах, існував інститут підданства. Цей інститут символізував повну залежність людини від влади монарха, її обов'язок знаходитися «під данню» та повністю виконувати волю свого пана. Інститут громадянства сформувався у процесі буржуазних революцій під впливом теорії про природні і невідчужувані права людини, про рівні її громадянські і політичні права в суспільстві. Починаючи з Декларації Незалежності Сполучених Штатів Америки (1776 р.), держава почала визнавати людину вільним і рівноправним членом громадянського суспільства, активним учасником здійснення суверенної влади держави. Отже, можна сказати, що інститут громадянства прийшов на зміну інституту підданства[28].

Наприкінці XVIII - на початку XIX ст. громадянство стало основним предметом правового регулювання, і вже тоді почав формуватися інститут громадянства, який в деякій мірі відповідає сьогоденню.

Протягом тривалого часу у вітчизняній літературі громадянство визначалось через належність особи до держави, а іноді при визначенні поняття громадянства - держава порівнювалася з організацією, що має певний

(фіксований) склад членів, а громадянство порівнювалось із членством у такій організації (державі). За радянських часів в літературі громадянство визначалось як політико-правовий зв'язок особи з державою, котрий базується на юридичному визнанні державою самостійної особи своїм громадянином і який реалізується в поширенні на таку особу влади держави незалежно від місця проживання [29].

У цих визначеннях відображена концепція «домінування» держави над особою, а це є не вдалим підходом. Тому що, по-перше, людина не належить державі: громадянство це стійкий юридичний зв'язок особи з державою. По-друге, це не є членство конкретної людини в державі, адже держава не являється асоціацією людей.

Становленням на шляху інституту громадянства України після проголошення її незалежності був Закон «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991р. [30], у ст. 9 якого закріплено, що «всі громадяни Союзу РСР, які на момент проголошення незалежності України проживали на території України, є громадянами України», а також Закон України «Про громадянство України» від 8 жовтня 1991р. [31].

Указом Президента України від 31 березня 1992 р. було затверджено «Положення про порядок розгляду питань, пов'язаних з громадянством України» [32]. Цим нормативним актом вперше було визначено поняття громадянства України, як коло осіб, які стали громадянами суверенної незалежної Української держави, а також порядок набуття та припинення громадянства України.

Після прийняття Конституції України від 28 червня 1996 р. постала необхідність, зміни всіх нормативних-правових актів відповідно до Конституції України.

Верховна Рада України ухвалила нову редакцію «Закону про громадянство України» від 16 квітня 1997 р. [33]. Цей Закон набув чинності від 20 травня 1997 р. Згідно Закону «Про громадянство України» 6 листопада 1997 р. був

виданий указ Президента України «Про заходи щодо поліпшення організації з розгляду питань громадянства» [34].

В ч.1 Закону України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. визначається громадянство України як правовий зв'язок між фізичною особою і державою Україною, що демонструє свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках [35].

Зазначене правове визначення сприяє розкриттю істотних ознак громадянства України.

1. Громадянство це стійкий зв'язок. Однак не всякий правовий зв'язок особи з державою буде розглядатись як громадянство. Характер відносин між іноземцем, який постійно приживає в Україні, та державою (Україною) визначається також як правовий зв'язок. Він відмінний того, який існує між громадянином України та Українською державою. Відмінність правового зв'язку Української держави зі своїми громадянами та з іноземними громадянами полягає у тому, що правовий зв'язок між громадянином України та Українською державою є стійкий, що виникає з моменту набуття особою українського громадянства і продовжується до її смерті або припинення. А зв'язок іноземця, особи без громадянства з країною перебування тимчасовий, припиняється після його виїзду за межі країни і може бути поновлений тільки при поверненні, в конкретному випадку, в Україну. Зв'язок між громадянином та Українською державою не припиняється навіть в разі виїзду громадянина за межі України. Саме стійкість правового зв'язку це одна з характерних рис громадянства України. Цей правовий зв'язок не змінюється і не послаблюється при виїзді громадянина за межі своєї держави. Громадянство не змінюється під впливом різних зовнішніх факторів.

2. Громадянство - правовий зв'язок. У визначенні громадянства, що зазначене в Законі «Про громадянство України», підкреслюється правовий характер зв'язку особи й держави. Громадянство це правовий, а не фактичний стан. Громадян не коректно розглядати як певну сукупність осіб, що проживають на території держави, тому що за цією ознакою громадяни є

населення країни – демографічна категорія. Терміном населення охоплює не тільки громадян певної держави, а й іноземців та осіб без громадянства, що проживають в країні. Громадянином держави особа внаслідок існування між державою і особою правових зв'язків.

3. Громадянство постає як двосторонній зв'язок, що може припинитися тільки у встановленому законом порядку і за наявності певних умов в обох сторін. Для набуття, зміни чи припинення громадянства необхідні дії і особи, і держави.

4. Громадянство це право особи. Інститут громадянства пов'язаний з реалізацією державного суверенітету, а також з основним обов'язком держави забезпечувати права громадян (людей) в Україні. В Законі «Про громадянство України» зазначається, що «право на громадянство є невід'ємним правом людини» [36].

Це положення цілком відповідає Загальній Декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. Громадянство, як суб'єктивне право людини, визнається в Україні непорушним правом людини. І в цьому плані законодавча база щодо громадянства України виходить з вимог міжнародно-правових документів, що забезпечують права та свободи людини.

5. Громадянство – це певна належність. При аналізі Закону «Про громадянство України», необхідно зупинитись на статті 3 Закону, яка має назву «Належність до громадянства України». До кола осіб, які є громадянами України, законодавець використовує термін - «належність». Належність, за Законом «Про громадянство України», є однією з найважливіших характеристик громадянства України.

Годованець В.Ф. вказує, що основними характеристиками громадянства є такі: 1) правовий стан, який виявляється, з одного боку, у його загальному, правовому нормуванні, з іншого - в індивідуальному документальному юридичному оформленні громадянства кожної людини (паспорті громадянина, свідоцтві про народження, іншому документі, який свідчить про громадянство). Громадянином держави особа є не на підставі того, що проживає на її території,

а внаслідок існування між нею й державою певних правових зв'язків; 2) стійкий характер відносин громадянства, які існують постійно (зазвичай від народження до смерті громадянина) і мають загальний порядок припинення, що не припускає розриву громадянства в односторонньому порядку; 3) двосторонній зв'язок людини з державою, який виявляється в сукупності взаємних прав, обов'язків і відповідальності та ґрунтується на визнанні й повазі гідності, основних прав і свобод людини; 4) поширення на громадянина суверенної влади держави як всередині країни, так і за її межами [25, с.115].

На підставі чинного законодавства України і враховуючи наявні в правовій науці погляди, можна визначити громадянство України як невід'ємне право людини суть якого полягає у постійному правовому зв'язку особи з Українською державою, що породжує у них взаємні права та обов'язки, визначає належність особи до Української держави, і в силу якого держава гарантує й захищає конституційні права та свободи своїх громадян як в країні, так і за її межами.

Проблема громадянства винятково важлива як для науки конституційного права України, так і для практичної державно-правової діяльності. Громадянство є однією з істотних ознак державного суверенітету, а у суверенітеті Української держави, у свою чергу, міститься джерело існування й розвитку громадянства України.

Термін «громадянство» можна розглядати в двох аспектах (правовий інститут громадянство і як суб'єктивне право особи).

Перший аспект, як правовий інститут, громадянство - це сукупність правових норм, що охоплюють специфічну сферу суспільних відносин між особою і державою. За характером та значенням цей інститут має конституційний характер. При вирішенні питання про місце інституту громадянства в системі конституційного права, передусім виходимо із відповідних норм і положень Конституції України та чинного законодавства України.

Питання громадянства регулюються за допомогою юридичних норм, які можна поділити на такі групи:

1. Норми Конституції (статті 4, 25 та 26 Конституції). У першому розділі Конституції України зазначається, що «в Україні існує єдине громадянство» (ст. 4). Також про громадянство йдеться у другому розділі Конституції, який закріплює права, свободи та обов'язки людини й громадянина. Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються Законом України «Про громадянство України» [37].

2. Закони про громадянство України, які регулюють на основі Конституції всі питання, пов'язані з громадянством. Такими законами є закони України «Про громадянство України» від 8 жовтня 1991 р. (вступив у силу 13 листопада 1991р.), Про внесення змін до Закону України «Про громадянство України» від 16 квітня 1997 р. і чинний Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р., який відповідно до Конституції України визначає правовий зміст громадянства України, підстави і порядок його набуття та припинення, повноваження органів державної влади, що беруть участь у вирішенні питань громадянства, дій чи бездіяльності органів державної влади, їх посадових і службових осіб.

3. Підзаконні акти, які регулюють процесуальні та інші питання, що безпосередньо пов'язані з громадянством України.

4. Міжнародні договори. Якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж ті, що містяться у Законі, застосовуються правила міжнародного договору.

Другий аспект, як суб'єктивне право особи, громадянство - це можливість уповноваженого суб'єкта - громадянина вимагати від держави, її органів, посадових осіб додержання та забезпечення її прав та реалізації її законних інтересів [37, с.216].

Громадянство створює взаємні права та обов'язки для людини і держави. Саме з ним пов'язані найсуттєвіші наслідки для обох сторін - обсяг прав, обов'язків і відповідальності держави й громадянина.

Громадяни - найчисленніша група суб'єктів конституційно-правових відносин. У відповідності до ст.3 Закону України «Про громадянство України» [35] громадянами України є:

1) усі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України (24 серпня 1991 року) постійно проживали на території України;

2) особи, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших ознак, які на момент набрання чинності Законом України «Про громадянство України» (13 листопада 1991 року) проживали в Україні і не були громадянами інших держав;

3) особи, які прибули в Україну на постійне проживання після 13 листопада 1991 року і яким у паспорті громадянина колишнього СРСР зразка 1974 року органами внутрішніх справ України внесено напис «громадянин України», та діти таких осіб, які прибули разом із батьками в Україну і на момент прибуття в Україну не досягли повноліття, якщо зазначені особи подали заяви про оформлення належності до громадянства України;

4) особи, які набули громадянство України відповідно до законів України та міжнародних договорів України [35].

За даними Міністерства фінансів станом на 01.01.2001 рік в Україні всього було зареєстровано 48 923,2 млн. населення, а на 01.01.2019 рік становило 42 153,2 млн. чоловік [39].

Перший Всеукраїнський перепис населення за часів незалежної України відбувся 5 грудня 2001 року. Громадянами України, за переписом 2001 року було 99,35 % населення України, громадянами країн СНД 0,33 %, 86,0 тис. осіб без громадянства (0,18 %) [39].

Конституція України надає перевагу інтересам, правам і свободам громадян перед інтересами, правами й свободами інших учасників правових відносин, виходячи з пріоритету загальнолюдських цінностей. Людину, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку визнають в Україні

найвищою соціальною цінністю. Права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3 КУ).

Правовий статус громадянина включає:

- а) основні (невід'ємні) права (або права й свободи людини і громадянина);
- б) комплекс прав і обов'язків, закріплених Конституцією України, нормами різних галузей права, в тому числі адміністративно-правовими нормами;
- в) гарантії реалізації цих прав і обов'язків, а також механізм їх охорони державою [40, с.69].

Належність до громадянства України є найважливішою передумовою обов'язку держави захищати в повному обсязі права і свободи своїх громадян, які закріплені в Конституції та Законах України не тільки на території держави, а й за її межами. Важливими є положення Конституції України і закону України про громадянство про те, що «громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі».

Так, дипломатичні представництва та консульські установи України зобов'язані вживати заходів для забезпечення громадянам України можливості користуватися в повному обсязі правами, наданими їм законодавством країни перебування, міжнародними договорами, учасниками яких є Україна і держава перебування, у встановленому законодавством порядку захищати їхні інтереси, що охороняються законом, а в разі необхідності - вживати заходів для поновлення порушених прав громадян України.

Цікаво, що поняття «громадянин України, що знаходиться за кордоном» і «закордонний українець» не співпадають, адже згідно Закону України «Про правовий статус закордонних українців» закордонний українець - це особа, яка є громадянином іншої держави або особою без громадянства, а також має українське етнічне походження або є походженням з України [41].

Принципи є основою, яка зв'язує різноманітні аспекти громадянства.

У своїй сукупності принципи громадянства складають своєрідну систему, кожен елемент якої відображає характер і сутність громадянства. Генезис цих

принципів впливає із самої природи інституту громадянства. А ця природа, як відомо, має двоякий характер.

Громадянство - це невід'ємна частина всієї системи права, а відтак їй властиві загальні принципи, які характеризують цю систему. Проте інститут громадянства відносно відособлена частина правової матерії з притаманними їй структурними і функціональними характеристиками, конкретним правовим наповненням [29, с.215].

Принципи громадянства поділяються на загальні і спеціальні. Загальні принципи громадянства втілені в Конституції України, Декларації прав національностей України, Законі «Про національні меншини», Законі «Про громадянство України».

Це, зокрема, принцип повновладдя народу; демократизму; інтернаціоналізму; втілення в інституті громадянства ознак суверенітету держави, поєднання інтересів суспільства, держави і особи; повага до норм міжнародного права тощо. Ці принципи властиві не тільки інститутів громадянства, а й іншим політичним, соціальним та правовим інститутам. Вони виступають як структуроутворюючі елементи взаємовідносин особи і держави.

У Конституції України[1] визначені основні принципи статусу людини і громадянина: принцип закріплення в національному праві прав і свобод, встановлених нормами міжнародного права; принцип невідчужуваності та непорушності основних природних прав і свобод людини та належність їх їй від народження (ст. 21); принцип рівності конституційних прав і свобод громадян (ст. 24); принцип єдності прав і обов'язків людини перед суспільством (ст.23); принцип гарантованості прав і свобод людини й громадянина (ст.2); принцип невичерпності прав і свобод людини й громадянина (ст.22); принцип недопущення звуження змісту існуючих прав і свобод (ст. 22); принцип заборони обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 64) [1].

Спеціальні правові принципи - це, по суті, принципи громадянства України, тобто ті вихідні засади, ідеї, які закріплені в законодавстві,

взаємовідносинах між державою та особою, і які складають цілісну систему, що є основою всього законодавства про громадянство України. Ці принципи лежать в основі конкретних відносин особи і держави з приводу виникнення чи припинення громадянства. Такі принципи реалізуються в конкретних правовідносинах на основі відповідних фактів – народження, клопотання про надання статусу громадянина України, вихід з нього тощо[29].

У відповідності до ст.2 чинного Закону України «Про громадянство України» законодавство України про громадянство ґрунтується на таких принципах: 1) єдиного громадянства - громадянства держави Україна, що виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. Якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Якщо іноземець набув громадянство України, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України; 2) запобігання виникненню випадків без громадянства; 3) неможливості позбавлення громадянина України громадянства України; 4) визнання права громадянина України на зміну громадянства; 5) неможливості автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок укладення шлюбу з громадянином України або набуття громадянства України його дружиною (чоловіком) та автоматичного припинення громадянства України одним з подружжя внаслідок припинення шлюбу або припинення громадянства України другим з подружжя; 6) рівності перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства України; 7) збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України [35].

Конституція України і Закон «Про громадянство» в новій редакції не визнають інституту подвійного громадянства в Україні. Світовим співтовариством не схвалюється практика біпатризму, тобто існування осіб з подвійним громадянством. Подвійне громадянство часто створює ускладнення як для осіб з подвійним громадянством, так і для держав, громадянами яких є

зазначені особи, адже кожна із держав вимагає від громадянина виконання необхідних саме їй громадянських обов'язків. Чимало держав, згідно із нормами міжнародного права, укладають договори про запобігання випадків подвійного громадянства і тим самим зобов'язують осіб вибрати одне з можливих для них громадянств [38, с.95].

Чинний Закон «Про громадянство України» принцип єдиного громадянства трактує ще й наступним чином. Згідно ст.2 цього закону, якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України [35].

Вбачається, що така позиція є не вирішенням питання, а ігноруванням проблеми. Адже це не уникнення подвійного громадянства, а уникнення правової колізії.

Так, згідно ст. 9 Закону «Про громадянство України» іноземець або особа без громадянства можуть бути за їх клопотаннями прийняті до громадянства України. Умовами прийняття до громадянства України є, зокрема, подання декларації про відсутність іноземного громадянства (для осіб без громадянства) або зобов'язання припинити іноземне громадянство (для іноземців) [35].

Згідно ст.8 цього ж закону, особа, яка набула громадянство України і подала декларацію про відмову від іноземного громадянства, зобов'язана повернути паспорт іноземної держави до уповноважених органів цієї держави [35].

Отже, вся відповідальність за вирішення питань, пов'язаних з іноземним громадянством, залишається на совісті конкретної особи; ці процеси державою Україна належно не контролюються.

Важливе значення інституту громадянства зумовило необхідність надання окремим органам та посадовим особам виключні повноваження щодо процедури реалізації питання громадянства України та створення спеціальних органів.

2.2. Правовий статус іноземців, осіб без громадянства, біженців, внутрішньо переміщених осіб

Правовий статус іноземців та осіб без громадянства є безперечно актуальним питанням у суспільстві. Здійснення розмежування та визначення базових та основоположних прав, свобод і законних інтересів громадянина та розподіл і деталізація прав і свобод іноземців буде сприяти підтриманню безпеки в країні, спокою серед населення та стабільності у суспільстві.

На формування визначення конституційно-правового статусу іноземних громадян і осіб без громадянства велике значення має вплив міжнародного законодавства. Так до таких основних актів можна віднести положення Декларації про права людини стосовно осіб, котрі не є громадянами країни, у якій вони проживають, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 13 грудня 1948 р.; Конвенції про скорочення без громадянства, яку прийняла 30 серпня 1961 р. Конференція повноважних представників, скликана Генеральною Асамблеєю ООН; Конвенції про статус біженців, яку прийняла 28 липня 1951 р. Асамблеєю ООН; Конференція повноважних представників з питань про статус біженців і апатридів (осіб, що не мають громадянства жодної країни), скликана Генеральною Асамблеєю ООН від 14 грудня 1967 р.; Конвенції про статус апатридів, прийнятої 28 вересня 1954 р. [25].

В Конституції України ст. 26 визначено положення про права, свободи й обов'язки іноземних громадян і осіб без громадянства, а саме «іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України»[1].

Також поняття «іноземці» визначається ст. 1 Закону України «Про правовий статус іноземців» від 4 лютого 1994 р. Іноземцями вважаються іноземні громадяни — особи, які належать до громадянства іноземних держав і не є громадянами України, та особи без громадянства, які не належать до громадянства жодної держави»[42].

Прийнятий новий Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [43] від 22 вересня 2011 року згідно з ст.1 п.6-10 класифікує іноземців на:

- іноземець - особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав;
- іноземці та особи без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах, - іноземці та особи без громадянства, які в установленому законодавством чи міжнародним договором України порядку в'їхали в Україну та постійно або тимчасово проживають на її території, або тимчасово перебувають в Україні;
- іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, - іноземці та особи без громадянства, які отримали посвідку на постійне проживання, якщо інше не встановлено законом;
- іноземці та особи без громадянства, які тимчасово перебувають на території України, - іноземці та особи без громадянства, які перебувають на території України протягом дії візи або на період, установлений законодавством чи міжнародним договором України, або якщо строк їх перебування на території України продовжено в установленому порядку;
- іноземці та особи без громадянства, які тимчасово проживають в Україні, - іноземці та особи без громадянства, які отримали посвідку на тимчасове проживання, якщо інше не встановлено законом [43].

Вищезазначеним Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [43] від 22 вересня 2011 року визначається правовий статус іноземців в Україні, закріплено основні права, свободи та обов'язки іноземних громадян і осіб без громадянства, які проживають або тимчасово перебувають в Україні, і встановлений порядок вирішення питань, пов'язаних з їх в'їздом в Україну чи виїздом з України. Важливим аспектом є встановлення відповідальності за порушення порядку перебування в Україні, транзитного проїзду через її територію.

Стаття 3. Закону [43] встановлює засади правового статусу іноземців та осіб без громадянства: 1. Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. 2. Іноземці та особи без громадянства, які перебувають під юрисдикцією України, незалежно від законності їх перебування, мають право на визнання їх правосуб'єктності та основних прав і свобод людини. 3. Іноземці та особи без громадянства зобов'язані неухильно дотримуватися Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, інтереси суспільства та держави.

Підстави для перебування іноземців та осіб без громадянства на території України викладені в ст 4. Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». Іноземці мають право: займатися в Україні інвестиційною, зовнішньоекономічною та іншими видами підприємницької діяльності, передбаченими законодавством України; на трудову діяльність (мають право працювати на підприємствах, в установах і організаціях або займатися іншою трудовою діяльністю на підставах і в порядку, встановлених для громадян України); на відпочинок; на охорону здоров'я; на соціальний; на житло (на підставах і в порядку, встановлених для громадян України); мати у власності будь-яке майно, успадковувати й заповідати його, а також мати особисті немайнові права; на освіту (при цьому вони оплачують своє навчання, якщо інше не передбачене законодавством України та міжнародними договорами України); на свободу совісті; на звернення до суду та інших державних органів для захисту своїх особистих, майнових та інших прав[43].

Іноземці зобов'язані: поважати та дотримуватися норм Конституції України та законів України; шанувати традиції та звичаї народу України; здійсненням своїх прав і свобод не завдавати шкоди національним інтересам України, правам, свободам і законним інтересам її громадян та інших осіб, які

проживають в Україні; дбайливо ставитися до наданого їм житла, дотримуватися правил користування житловими приміщеннями; під час навчання в закладах освіти України дотримуватись обов'язків учнів і студентів відповідно до законодавства України; дбайливо ставитися до пам'яток історії, культури, інших культурних цінностей; поважати почуття громадян України та інших осіб у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями; дотримуватися визначених законодавством України обов'язків у шлюбних і сімейних відносинах [43].

На іноземців згідно із Законом розповсюджуються певні обмеження. Так, вони не можуть бути призначені на окремі посади чи займатися певною трудовою діяльністю, якщо відповідно до законодавства України призначення на ці посади чи виконання такої діяльності пов'язане з належністю до громадянства України; не можуть бути членами політичних партій України; можуть бути обмежені в пересуванні та виборі місця проживання, коли це необхідно для забезпечення безпеки України, охорони громадського порядку, охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів її громадян та інших осіб, які проживають в Україні[43].

Законодавством України іноземцям гарантується недоторканність особи, житла, невтручання в особисте й сімейне життя, таємниця листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень, повага їхньої гідності нарівні з громадянами України. Законом регулюється порядок в'їзду іноземців в Україну та їх виїзду з України[43].

Правовий статус іноземців та осіб без громадянства щодо надання притулку визначено в статті 7 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 р. [43].

Правовий статус іноземця, особи без громадянства – це самостійна категорія але якщо вони формуються на основі правового положення українського громадянства (за винятком іноземців, які мають дипломатичний статус), то можна говорити про правовий статус особи в цілому.

Конституційне право містить також такі категорії, як «біженець» і «притулок». У Конституції України про них ідеться в статті 26 [1].

Поняття «біженець» визначається статтею 1 Закону України «Про біженців» від 24 грудня 1993 р. Відповідно до вищезгаданого закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», біженцем є особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань.

Основи правового статусу біженців в Україні закладено в положеннях Конституції України [1] та Законів України, зокрема в Законі України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08 липня 2011 р. [44] , Законі України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 р. [43], Законі України «Про імміграцію» від 07 червня 2001 р.[45].

Особливості правового статусу біженців розкриваються насамперед через сукупність наданих їм прав та покладених на них обов'язків. Такі права та обов'язки Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» поділяє на: 1) права та обов'язки особи, стосовно якої прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем; 2) права та обов'язки особи, яку визнано біженцем; 3) права та обов'язки особи, якій відмовлено в оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем, у визнанні біженцем, а також яка втратила чи позбавлена статусу біженця[44].

Біженець не може бути висланий або примусово повернутий до держави, де ще існують умови, зазначені в статті 1 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08 липня 2011

р. Цей закон встановлює порядок порушення клопотання про надання статусу біженця; умови, за яких статус біженця не надається, порядок набуття та втрати статусу біженця[44].

Статус біженця не надається особі, за якою компетентними органами влади держави, де вона проживає, визнаються та якій забезпечуються права й обов'язки, пов'язані з громадянством цієї держави; щодо якої встановлено, що вона вчинила злочин проти миру, воєнний злочин або злочин проти людства й людяності, як їх визначено в міжнародному праві; яка вчинила тяжкий злочин неполітичного характеру за межами України до прибуття на її територію; яка до прибуття в Україну перебувала в державі, де вона могла у встановленому порядку отримати притулок чи оформити статус біженця[44].

Необхідно звернути особливу увагу щодо правової захищеності шукачів притулку. Адже як визначає О.В. Горжій статус іноземців, які в офіційному порядку набули в Україні статусу біженців та документовані відповідними посвідченнями, набагато вища, ніж шукачів притулку – однієї з найбільш безправних категорій іноземців. Показовим у цьому сенсі є той факт, що відповідно до Закону України «Про іноземців та осіб без громадянства» біженцям надаються рівні з громадянами України права на трудову діяльність, освіту чи охорону здоров'я [46], а шукачі притулку такої преференції позбавлені. Таким чином, шукачі притулку до отримання статусу біженця (а така процедура нерідко затягується на багато місяців) фактично позбавляються економічних та соціальних прав і вимушені шукати будь-які шляхи забезпечення свого існування, і в обхід існуючого законодавства [37].

Звернемо увагу на трансформаційні процеси у сучасному суспільстві, які впливають на зміни соціальної дійсності. Це нові процеси внутрішньої міграція, що стала «нормальним явищем» в Україні. Процес внутрішньої міграції, підґрунтям якого став воєнно-політичний конфлікт, наслідком якого є соціально-економічна криза не тільки в Україні, а в усьому світі. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб є складовою цілеспрямованої соціально-економічної політики держави, і потребує великих матеріальних витрат.

Важливим аспектом у цьому питанні є створення сприятливих умов для адаптації внутрішньо переміщених осіб на новому місці проживання [49].

Історично правове регулювання внутрішньо переміщених осіб в Україні, бере свій початок з глобальної аварії на Чорнобильській АЕС 1986 р. Тому для захисту переселенців із зон обов'язкового, добровільного гарантованого відселення та посиленого радіоекологічного контролю була прийнята Постанова Верховної Ради СРСР «Про єдину програму щодо ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і ситуацію, пов'язану з цією аварією» [47] та Закон України «Про соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» 1991р.[48].

Ще одна подія, що відбулася в 1996 р. у зв'язку з паводками та повеннями на Західній Україні знайшла відображення в підзаконних та локальних актах. Остання подія пов'язана з вимушеною міграцією з Криму та Сходу України з березня 2014 р. Офіційне закріплення на законодавчому рівні статусу внутрішньо переміщених осіб відбулося з прийняттям 20 жовтня 2014 р. Закону «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [50].

Поняття внутрішньо переміщеної особи наведено в ст.1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 1, ст.1). Внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру[50].

У Керівних принципах з питань внутрішнього переміщення, внутрішньо переміщені особи – є особи, які всупереч власним бажанням змушені залишати домівки через жорстокі конфлікти, масові порушення прав людини або інші непередбачувані та трагічні події, але які лишилися в межах кордонів своєї країни [50].

Станом на 28 жовтня 2019 року, за даними Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб, взято на облік 1 415 575 переселенців з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим [51].

У правовій літературі існують такі теоретичні погляди щодо тлумачення вказаного поняття. Зокрема, М. Менджул та Ю. Паніна тлумачать поняття «внутрішньо переміщені особи», як особи, які постійно проживали на території держави і були вимушені покинути місця свого постійного проживання та переселитись у межах цієї самої держави у зв'язку з реальною загрозою для життя, здоров'я їх особистого або членів їхніх сімей, масовими порушеннями прав людини, переслідуваннями, що спричинені воєнними діями, збройними конфліктами, масовими проявами насильства [52].

В енциклопедії за редакцією Ю. Римаренка, внутрішньо переміщена особа – це людина, яка вимушено переміщується з місця постійного проживання всередині своєї країни внаслідок збройного конфлікту, внутрішнього безладдя, систематичного порушення прав людини, а також внаслідок природних катаклізмів [53, с. 95].

Наприклад, зарубіжний науковець Ф. Мейдінг вбачає, що внутрішньо переміщені особи – це люди, які залишають свої будинки, але не перетинають кордонів, підконтрольні своїм урядам та державі-суверену. Внаслідок чутливості суверена, міжнародні втручання дозволяються лише у виняткових або надзвичайних обставинах для вирішення внутрішніх справ [54].

Вирішення завдань щодо створення достатніх умов для комфортного проживання та інтеграції на ринку праці має бути одним із пріоритетних напрямів державної політики, спрямованої на усунення дискримінації внутрішньо переміщених осіб. Таким чином, для усунення колізійності правових норм, які визначають особливості правового становища внутрішньо переміщених осіб, важливо спочатку привести юридичні терміни до таких, які мають однакове визначення в усіх актах, з метою виключення можливості різного тлумачення правових норм.

2.3. Конституційна правосуб'єктність людини і громадянина

Конституційна правосуб'єктність людини і громадянина виступає складовим елементом конституційно – правового статусу людини і громадянина і включає правоздатність, дієздатність і деліктоздатність фізичної особи.

Теоретично правосуб'єктність осіб пов'язана з їх юридичним існуванням. Для фізичної особи □ це проміжок між народженням і смертю, а для юридичної особи □ між її створенням, що збігається з датою її державної реєстрації, і припиненням цієї особи. Наприклад в Ізраїлі, Угорщині, поняття життя людини та, відповідно, його захист поширюються з моменту зачаття і внутрішньоутробного розвитку.

Конституційна правосуб'єктність людини і громадянина залежить від конституційно-правових відносин, що виникають, змінюються або припиняються внаслідок діяльності чи поведінки суб'єктів. Конституційно-правові відносин можуть не залежати від волі суб'єкта, а бути результатом певного стану, правового режиму чи статусу, що породжують конституційні права й обов'язки учасників цих відносин[25].

Конституційна правоздатність виражається у системі конституційних прав і обов'язків учасників конституційно - правових відносин, а конституційна дієздатність полягає в потенційній спроможності їх реалізації. При цьому конституційна правосуб'єктність учасників досліджуваних правовідносин може мати як природно-правове походження, так і унормуватися в чинному законодавстві[25].

За окремими суб'єктами конституційних правовідносин правосуб'єктність визнається за фактом її природного походження і, в окремих випадках, не потребує свого спеціального законодавчого (позитивного) закріплення. Досить широким колом суб'єктів представлені конституційно-правові відносин: 1) людина; 2) соціальні спільноти; 3) держава, органи державної влади; 4) територіальні громади, органи місцевого самоврядування 5) політичні партії; 6)

громадянське суспільство та його інститути; 7) підприємства, установи, організації, заклади, незалежно від форми їх власності; 8) міжнародні й іноземні органи та організації, які легітимно діють в Україні і таке інше [55].

В нашому дослідженні ми зупинимося на суб'єкті конституційно – правових відносин, як «людина». Це поняття є узагальнюючим для всіх фізичних осіб, які законно перебувають на території України — громадян України, іноземців, осіб без громадянства, біженців та ін.

Так, Глава II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» розглядає характер взаємовідносин особи і суспільства, громадянина і держави. При реалізації своєї правосуб'єктності під час різних взаємовідносин з органами публічної влади відбувається фактичне здійснення права (право на працю (ст. 43 Конституції України), право на відпочинок (ст. 45 Конституції України), право на житло (47 Конституції України) [1].

Загальна конституційна правоздатність людини означає здатність мати конституційні права та обов'язки, вона виникає з моменту народження і визнається за усіма людьми незалежно від їхнього віку, статі, легальності народження, стану здоров'я, соціального стану, національності, ставлення до політики і релігії, моральності їхньої поведінки та інших ознак. Однак у випадках, передбачених ст.33 і 65 Конституції України, здатність мати окремі права, свободи та обов'язки може пов'язуватися із досягненням людиною відповідного віку. Наприклад, неповнолітні не можуть вільно залишати територію України без згоди своїх батьків, не призиваються на військову службу. Конституційна правоздатність припиняється у момент смерті. Обсяг конституційної правоздатності є рівним у всіх людей (статті 21 і 24 КУ) [1].

Конституційна дієздатність - це здатність людини і громадянина своїми діями набувати для себе конституційних прав та свобод і самотійно їх здійснювати, а також своїми діями створювати для себе конституційні обов'язки, самотійно їх виконувати і нести відповідальність за їх невиконання (наприклад, конституційний обов'язок сплачувати податки несуть особи, які реалізували своє право на працю або на підприємницьку діяльність). Обсяг

конституційної дієздатності визначається Конституцією України і не може бути обмежений, крім випадків, передбачених нею ж (ст. 64) [1].

Конституційна дієздатність людини і громадянина часто залежить від конкретного змісту відповідних прав і обов'язків, від цивільної дієздатності фізичної особи. Тому, залежно від віку, психічного стану особи, конституційна дієздатність може бути обмежена. Наприклад, відповідно до ст. 70 Конституції України, не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними. Отже, такі громадяни не можуть здійснити і своє конституційне право, передбачене ст. 38 Конституції України[56].

Для суб'єктів конституційно-правових відносин деліктоздатність є важливим, але не в усіх випадках кваліфікуючим елементом їх правового статусу. Це зумовлено природою конституційно-правової відповідальності, насамперед її метою, завданнями і санкціями. Система суб'єктів, наділених конституційною деліктоздатністю (делінквентів), не може ототожнюватися з системою суб'єктів конституційних праввідносин, оскільки до перших належать не лише ті з них, що наділені конституційною правоздатністю і дієздатністю, а й ті, що одночасно мають конституційну деліктоздатність[57].

Суб'єктами конституційно-правової відповідальності є, насамперед, Українська держава, яка, наприклад, відповідає перед своїми громадянами в Європейському суді з прав людини за порушення їх основоположних прав, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи тощо. До суб'єктів конституційної відповідальності іноді відносять і громадян України, іноземців, осіб без громадянства та біженців, які законно перебувають на території України. Щодо них державою дійсно застосовуються такі санкції, як втрата правового статусу, обмеження визначеного ч. 2 ст. 64 Конституції України кола прав і свобод. Факультативність деліктоздатності суб'єктів конституційно-правових відносин зумовлює й специфіка відповідних галузевих санкцій, закріплених у Конституції та законах України [57].

2.4. Конституційно-правові гарантії прав та свобод громадян

Конституційно-правові гарантії прав і свобод особистості є одним з елементів конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні. Поряд з правосуб'єктністю, конституційними принципами і громадянством вони є пріоритетним інститутом у системі національного конституційного права. Без існування гарантій проголошені права і свободи втрачають сенс. В широкому розумінні конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина можна розглядати як складову правової системи України взагалі.

Демократична, соціальна і правова держава виступає організаційно-правовим гарантом прав і свобод людини і громадянина. Її роль визначається через тип держави, її статус, функції, механізм, форму, державний лад і його принципи, систему права. Нажаль Україна ще не стала повною мірою такою, оскільки більшість норм Конституції є декларативні і для повної їх реалізації треба розвивати економіку, вдосконалювати законодавство, створювати ефективні відношення між державою і людиною.

Україна як член Ради Європи відповідно до Паризької Хартії для нової Європи від 21 листопада 1990 р. взяла на себе обов'язки приєднатися до міжнародних стандартів у галузі прав людини, створити внутрішньодержавні гарантії їх здійснення, які ґрунтуються на загально визначених міжнародно-правових гарантіях, закріплених у відповідних міжнародно-правових нормах.

Кожній людині має бути забезпечена можливість користуватися основними правами та свободами. Держава зобов'язана гарантувати реальне здійснення цих прав і свобод усіма доступними їй засобами. Чим вищий ступінь реалізації правового статусу особи, тим більшою мірою обмежується можливість сваволі з боку держави та її органів[25].

Гарантування прав і свобод людини - це свого роду зовнішній механізм обмеження влади, яка завжди намагається до саморозширення й посилення своєї присутності в усіх сферах людського життя[25].

Гарантії конституційних прав і свобод людини закріплені Конституцією України (статті 55—57, 59, 64). До них належать права на судовий захист, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, знання кожним своїх прав і обов'язків, правову допомогу, а також неприпустимість обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина [25].

Конституція України закріпила у якості гарантій основних прав і свобод людини аналогічні правозахисні правила та інститути. Так, ст. 56 передбачає, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави або органів місцевого самоврядування матеріальної чи моральної шкоди, що заподіяна незаконними діями або бездіяльністю цих органів або посадових осіб[1].

У статті 62 встановлена презумпція невинуватості. До інституційних гарантій в Україні, як і в інших країнах, належать незалежний суд та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Гарантії чинного в Україні правосуддя закріплені Конституцією України (статті 58, 60—63). До них належать принципи, згідно з якими закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії; ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази; ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; принцип презумпції невинності, а також загальні принципи, пов'язані з визначенням статусу людини в процесі правосуддя[1].

Стаття 55 Конституції передбачає, що права і свободи людини захищаються у судовому порядку. Стаття 101 передбачає заснування, утворення та функціонування такого правозахисного інституту як уповноважений Верховної Ради з прав людини. Порядок функціонування цього інституту та його повноваження передбачені Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 року[60].

Основним підґрунтям механізму здійснення функцій омбудсмана є визнані світовим співтовариством є правові, ідеологічні й етичні принципи його діяльності. До основних принципів здійснення функцій омбудсмана відносяться

принципи незалежності, політичної нейтральності, конституційності і законності, поваги до гідності особистості, терпимості й толерантності, чесності й об'єктивності, безперервності функціонування, відкритості та публічності, субсидіарності та координації, вільного доступу до інформації, звітності й прозорості [59].

В даний час функції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини виконує Денісова Людмила Леонтіївна, яку було призначено 15 березня 2018 року. Діяльність Уповноваженого з прав людини доповнює існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, не відміняє їх і не тягне перегляду компетенції державних органів, які забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод (стаття 4 Закону). З огляду на вищенаведені положення Конституції України у статті 17 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» закріплено, що Уповноважений не розглядає тих звернень, які розглядаються судами, зупиняє вже розпочатий розгляд, якщо заінтересована особа подала позов, заяву або скаргу до суду[60].

За своєю суттю конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина являють собою умови, що зобов'язана створити держава для реалізації конституційних прав і свобод своїм громадянам. За змістом конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина – це система заходів, яка спрямована на реалізацію конституційних прав і свобод. За формою конституційно-правові гарантії – це передбачені Конституцією і законами України організаційно-правові і нормативно-правові способи реалізації конституційних прав і свобод особи. Роль і значення конституційно-правових гарантій прав і свобод особи визначається тим, що вони є сукупністю різних факторів в економічній, політико-правовій, культурній та інших сферах життя суспільства, які створюють максимум можливих на даному етапі розвитку суспільства і держави умов та передумов для реальної можливості здійснення прав і свобод особи [61].

Конституційно-правові гарантії поділяються на дві основні групи: 1)

нормативно-правові - це сукупність правових норм, за допомогою яких забезпечується реалізація, порядок охорони і захисту прав і свобод особистості, тобто це об'єктивне право і організаційно-правові; 2) організаційно-правові гарантії конституційних прав і свобод людини і громадянина – це механізм держави, органи місцевого самоврядування, посадові особи, політичні партії і громадські організації, засоби масової інформації, міжнародні правозахисні організації та їх діяльність у сфері правотворчості і правозастосування, спрямована на створення сприятливих умов для реального користування громадянами своїми правами і свободами[62].

Нормативно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина поділяються на загальні та інституційні. Загальні поділяються за елементами на норми-принципи, обов'язки, юридичну відповідальність та процесуальні гарантії. Норми-принципи – це незаперечні вимоги загального характеру, керівні засади (ідеї), що прямо закріплені в Конституції України та інших законах, які зумовлюються об'єктивними закономірностями існування і розвитку особистості в суспільстві і визначають зміст та спрямованість державного правового регулювання з метою забезпечення прав і свобод людини і громадянина[62].

Процесуальні гарантії – це передбачена законодавством система умов і засобів організаційно-процедурного характеру, які регламентують порядок, форми і методи реалізації прав і свобод людини і громадянина.

Інституційні гарантії поділяються: а) за видами прав і свобод людини і громадянина на: гарантії економічних прав, гарантії політичних прав, гарантії соціальних прав, гарантії громадянських прав, гарантії ідеологічних прав, гарантії культурних прав; б) в залежності від території поширення на: внутрішньодержавні (національні), які підрозділяються на державні, локальні і корпоративні, і міжнародні гарантії, які підрозділяються на всесвітні та регіональні; в) в залежності від того, якими соціальними нормами вони встановлені на: нормативно-правові і нормативно-не правові; г) в залежності від форми закріплення в нормативних актах - на конституційні і галузеві; д) в

залежності від характеру правових норм - на матеріальні і процесуальні; є) за способом викладення в нормативно-правових актах - на прості, складні і змішані; ж) в залежності від того, які органи залучаються до захисту прав і свобод людини - на судові і не судові; з) в залежності від функціональної спрямованості - на гарантії реалізації, гарантії охорони і гарантії захисту[62].

Наприклад з'являються інформаційні права та свободи, так звані права четвертого покоління. Вперше вони були відображені у Загальній декларації прав людини, затвердженій Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. У статті 19 Декларації мова йде про свободу людини «шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь якими засобами та незалежно від державних кордонів» [63].

Серед гарантій права на інформацію виділяють матеріальні, духовні та юридичні гарантії. Матеріальні гарантії виражаються у єдності економічного простору, свободі руху товарів, послуг та фінансів, свободі економічної, зокрема підприємницької діяльності. Духовні гарантії є системою духовних цінностей, побудованою на суспільній свідомості та забезпеченою свободою письменною, художньою, науковою, технічною та інших видів творчості. Юридичні гарантії – це комплекс юридичних засобів та способів охорони і захисту права на інформацію. Юридичні гарантії особливі в системі гарантій права на інформацію та є предметом турботи держави [62].

Важливою гарантією права на працю фізичних осіб виступає заборона необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу.

Аналіз чинного законодавства свідчить, що поняття «необґрунтована відмова» охоплює всі види не правових відмов у прийнятті на роботу, тобто законодавець вимагає, щоби будь-яка відмова була обґрунтованою. Відповідно до ст. 22 КЗпП України не допускається пряме або непряме обмеження прав чи встановлення прямих або непрямих переваг при укладенні трудового договору залежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян,

роду і характеру занять, місця проживання. Варто зауважити, що до цього часу в законодавстві відсутнє визначення прямої або непрямой дискримінації при укладенні трудового договору, що не сприяє цілковитому розкриттю змісту поняття «необґрунтована відмова у прийнятті на роботу». Не досліджені повною мірою і критерії, що лежать в основі такої дискримінації. Слід відмітити, що Пленум Верховного Суду України у п.4 постанови №15 від 25.05.1998 року роз'яснив, що суди розглядають позови про відмову в укладенні трудових договорів не лише у випадках, коли власник зобов'язаний був укласти трудовий договір, але й тоді, коли особа вважає, що їй було відмовлено в укладенні трудового договору всупереч гарантіям, які передбачені чинним трудовим законодавством [64].

Реалізація такої гарантії прав і свобод громадян, як права на правову допомогу, пов'язується, 1) з необхідністю законодавчого закріплення положення про те, що в умовах дії надзвичайних адміністративно-правових режимів неможливе припинення діяльності адвокатури; 2) з закріпленням положення про можливість надання правової допомоги громадянам фахівцями-юристами військових частин, які знаходяться в зоні дії режиму воєнного стану; 3) з можливістю надання безоплатної правової допомоги громадянам, які внаслідок обставин надзвичайного характеру в період дії надзвичайних адміністративно-правових режимів звернулися за наданням правової допомоги до суб'єктів її надання; 4) з покладенням на відповідні державні органи обов'язку з організації надання правової допомоги із урахуванням необхідності виділення приміщень для роботи суб'єктів надання правової допомоги і інформування громадян про місця, де ця допомога надається [65].

Звернемо увагу на вихідні положення щодо застосування обмежень в умовах дії надзвичайних адміністративно-правових режимів. Це є положення ст. 64 Конституції України, згідно з якою конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих

обмежень. Не можуть бути обмежені права та свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції[1].

Таким чином на конституційному рівні визначені чіткі параметри застосування обмежень прав і свобод громадян в умовах дії воєнного або надзвичайного стану, які складають правову основу для подальшого законодавчого регулювання цих питань [65].

У контексті питань, що розглядаються, важливою вважається характеристика правових заходів, які реалізуються в умовах дії надзвичайних адміністративно-правових режимів і певною мірою пов'язані з обмеженням прав і свобод громадян. Вичерпний перелік такого роду заходів отримав своє закріплення в законодавстві.

Так, відповідно до ст. 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [66] в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військовому командуванню надається право разом з органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування, а якщо це неможливо, – самостійно запроваджувати та здійснювати такі заходи правового режиму воєнного стану.

У Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану» [67] заходи правового режиму надзвичайного стану фактично поділяються законодавцем на основні та додаткові, причому додаткові заходи можуть здійснюватися при умові виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення.

Такі тенденції розвитку науки і техніки, які відбуваються в суспільстві на даний час зумовлюють розширення існуючого переліку прав, водночас вони ж сприяють і введенню певного обмеження прав (наприклад у випадках забезпечення національної безпеки, інформаційних правовідносин пов'язаних з кібербезпекою).

РОЗДІЛ 3. КОНСТИТУЦІЙНО – ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

3.1. Конституційний Суд України в системі механізму захисту прав і свобод людини і громадянина

Забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина відбувається перш за все за допомогою державного механізму, тобто системи органів державної влади, які й складають інституційний елемент механізму забезпечення прав і свобод. Безпосередньо механізм реалізації та захисту конституційних прав і свобод здійснюється в судовому порядку, що передбачається чинним законодавством, в залежності від галузевої належності справи.

В Конституції України, яка проголосила утвердження і забезпечення прав та свобод людини головним обов'язком держави, закладений цей механізм. Так, Конституцією України передбачено[1], що судочинство в Україні мають здійснювати Конституційний Суд України (КСУ) й суди загальної юрисдикції. Слід зазначити, норми Конституції України визначають окремий розділ Конституційний Суд України. Це свідчить про важливе і пріоритетне значення КСУ як єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні, який здійснює гарантування верховенства Конституції як Основного Закону держави на всій території України.

Щодо складу Конституційного Суду України, то треба сказати, що цей державний орган складається з вісімнадцяти суддів Конституційного Суду України. Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів КСУ (ст. 9 ЗУ «Про КСУ») [68].

Повноважність Суду визначає Ст 10. Закону України «Про Конституційний Суд», якщо у його складі є щонайменше 12 суддів Конституційного Суду, які набули повноважень згідно зі статтею 17 цього Закону[68].

Відповідно до ст 2. Закону України «Про Конституційний Суд» здійснює свою діяльність на засадах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, відкритості, повного і всебічного розгляду справ, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків [68].

КСУ як єдиний орган конституційної юрисдикції реалізує свої повноваження виключно на підставі, в межах та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами. Зокрема це стосується здійснення наступного конституційного контролю над правовими актами Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України і Верховної Ради АР Крим, попереднього конституційного контролю над проектами законів про внесення змін до Основного Закону України, а також офіційного тлумачення Конституції і законів України.

З аналізу сучасних поглядів на розмежування понять приходимо до висновку, що під функціями розуміють напрями, сфери діяльності державного органу, а повноваження показують, що орган може або повинен робити щодо конкретного предмета.

Ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд» [68] встановила, що до повноважень Суду належить: 1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) офіційне тлумачення Конституції України; 3) надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України висновків про відповідність Конституції України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; 4) надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України висновків про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для

винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою; 5) надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених статтями 111 і 151 Конституції України; 6) надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам ст157 і 158 Конституції України; 7) надання за зверненням Верховної Ради України висновку про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України; 8) вирішення питань про відповідність Конституції України та законам України нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим за зверненням Президента України; 9) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України[68].

Функції органу конституційної юстиції у правовій державі визначають напрями, сфери діяльності цього органу, а повноваження зумовлюють конкретні дії цього органу щодо захисту конкретного права або свободи. Функція захисту прав і свобод людини та громадянина є похідною від більш загальної функції – охорони конституцій [69].

Підставами для прийняття Конституційним Судом України рішення про неконституційність правових актів цілком або в їхніх окремих частинах є:

а) невідповідність Конституції України; б) порушення встановленої Основним Законом України процедури їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності; перевищення конституційних повноважень при їх прийнятті.

Водночас цей Суд не повинен втручатися у діяльність інших органів державної влади та виходити за межі своїх повноважень. Наприклад, відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» [68] він не має права вирішувати питання щодо законності актів органів державної влади, органів

влади АР Крим та органів місцевого самоврядування, а також інші питання, віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції.

Оскільки КСУ є гарантом верховенства Конституції на території держави, головним напрямом його діяльності є захист конституційних прав і свобод людини і громадянина. З цього приводу Суд сформулював відповідну правову позицію, якою керується під час розгляду справ, пов'язаних з порушенням прав і свобод людини, та полягає у тому, що «органи державної влади повинні утримуватись від прийняття будь-яких актів, які призводили б до скасування чи звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» [70].

Вважаємо за необхідне зупинитися на такому явищі в українській правовій системі, як правова позиція Конституційного Суду України. Наприклад, на думку, П. Ткачука правові позиції Конституційного Суду України – це результат його інтерпретаційної діяльності у формі висновків, роз'яснень, правових положень, доктрин, у яких міститься тлумачення неясного змісту закону, правова оцінка або правове визначення, суть правових уявлень і знань про вирішення конкретної ситуації, які є обов'язковими для всіх суб'єктів правовідносин [71, с. 21].

Отже, вважаємо, що правові позиції Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юстиції України, є правові висновки та подання суду, що створюються у результаті тлумачення цим органом норм Основного Закону, а також коментування конституційного змісту положень законодавства щодо правової невизначеності у конкретних конституційно правових справах і приймаються у формі рішень Конституційного Суду.

Станом на 2016 р. дослідниками підраховано, що за весь період свого існування Конституційний Суд ухвалив 309 рішень (з них 161 – з питань конституційності і 148 – щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України), 29 висновків та більше 1100 ухвал, включаючи насамперед відмовні. Взагалі за вказаний період до Конституційного Суду було спрямовано 1100 подань від органів державної влади та 5382 конституційних звернень від громадян, іноземців та юридичних осіб [72].

3.2. Захист прав і свобод людини та громадянина органом конституційної юстиції

Захист прав і свобод людини та громадянина у правовій державі здійснюється за допомогою системи процедур, механізмів та інститутів, що захищають суб'єктивні права на основі об'єктивного правопорядку. Ці процедури, механізми, інститути перебувають у динаміці, що зумовлено постійним розвитком суспільних відносин [69].

Вважаємо за необхідне зупинитися на висвітленні питання конституційного звернення до суду, яке виступає інструментом індивідуального конституційно-правового захисту особи, яка думає, припускає або вважає, що положення Конституції України та законів України може призвести або призвело до порушення конституційних прав і свобод (з аналізу статей 42, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України») [68].

Захист здійснюється Конституційним Судом України шляхом «офіційного тлумачення Конституції України та законів України» і лише за умови їх «неоднозначного застосування судами України іншими органами державної влади». Тому в межах інституту конституційного звернення наявність неоднозначного застосування цих нормативно-правових актів становить окремий предмет розгляду у КСУ на стадії відкриття провадження у справі. Відповідно встановлений законом предмет конституційного звернення містить декілька взаємопов'язаних складових і може бути визначений як офіційне тлумачення норм Конституції України та законів України у зв'язку з їх неоднозначним застосуванням та необхідністю захисту конституційних прав і свобод суб'єкта права на конституційне звернення [73].

Правосуб'єктність щодо права на конституційне звернення є елементом правового статусу кожної особи, яка має конституційну правоздатність, та статичною об'єктивно-правовою категорією. Вона не залежить від того, чи дотримав суб'єкт права на конституційне звернення при складанні цього процесуального документа вимог закону щодо форми, змісту та суті, зокрема критеріїв персональності та предметності [73].

Разом з тим стаття 2 Закону України «Про Конституційний Суд України» [68] вказує на загальну суспільну мету конституційного правосуддя — «гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України». Досягнення цієї мети має здійснюватися, крім іншого, за допомогою інституту конституційного звернення, шляхом взаємодії відповідних суб'єктів, у тому числі й на стадії виконання рішень КСУ[74]. .

Право на правову допомогу – це гарантована державою можливість кожної особи отримати таку допомогу в обсязі та формах, визначених нею, незалежно від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права.

Конституційний Суд України зазначає, що гарантування кожному права на правову допомогу в контексті частини другої статті 3, статті 59 Конституції України покладає на державу відповідні обов'язки щодо забезпечення особи правовою допомогою належного рівня. Такі обов'язки обумовлюють необхідність визначення в законах України, інших правових актах порядку, умов і способів надання цієї допомоги. Проте не всі галузеві закони України, зокрема процесуальні кодекси, містять приписи, спрямовані на реалізацію такого права, що може призвести до обмеження чи звуження змісту та обсягу права кожного на правову допомогу [74].

З метою удосконалення судової діяльності у сфері захисту прав та свобод людини і громадянина Пленум Верховного Суду України в Постанові Пленуму Верховного Суду України від 30.05.97 № 7 “Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина” постановив, що відповідно до ч.2 ст.124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, суди не вправі з часу введення Конституції в дію відмовляти фізичним чи юридичним особам у прийнятті до судового розгляду заяв і звернень. Суди не вправі відмовити у судовому захисті прав та свобод людини і громадянина, у прийнятті скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб з підстав, не передбачених Конституцією чи законом. В п. 8 цієї ж Постанови суд зазначає, що для захисту прав і свобод громадян, а також

професійних інтересів суддів судам слід використовувати всі повноваження органів правосуддя, передбачені розділом VIII Конституції України [75].

Судовий захист прав і свобод людини і громадянина необхідно розглядати як вид державного захисту прав і свобод людини і громадянина. Держава бере на себе такий обов'язок відповідно до частини другої статті 55 Конституції України. Так в Рішенні Конституційного Суду України абзац п'ятнадцятий пункту 3 мотивувальної частини визначає право на судовий захист передбачає і конкретні гарантії ефективного поновлення в правах шляхом здійснення правосуддя. Відсутність такої можливості обмежує це право. А за змістом частини другої статті 64 Конституції України право на судовий захист не може бути обмежено навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану [74].

Аналізуючи практику КСУ Кравченко О.О. зазначає, що реалізація його повноваження щодо перевірки акта на відповідність Конституції (справа про смертну кару) має відповідні наслідки – норми, які визнані неконституційними, припиняють свою дію після рішення КСУ, а рішення є остаточним і оскарженню не підлягає[69].

Разом з тим, значно менший ефект спостерігається від офіційного тлумачення Конституції та законів і, тим більше, казуального (справа про платні медичні послуги). Неefективність тлумачення пов'язана, в тому числі, з неналежним виконанням державою своїх зобов'язань у сфері позитивних прав, адже ефективний механізм реалізації рішень КСУ щодо тлумачення норм права практично відсутній. Таким чином, слід констатувати, що практично єдиним ефективним повноваженням Конституційного Суду України щодо захисту прав і свобод людини є саме перевірка актів на конституційність[69].

Приділимо увагу ще одному із інструментів захисту прав і свобод людини, який дозволяє громадянам довести неконституційність закону або його положень це конституційна скарга. Це механізм, який дозволяє громадянам та юридичним особам фактично скасувати дію закону або його окремих положень, якщо вони не відповідають Конституції України за допомогою конституційного судочинства (Конституційного Суду). Це конституційне право почало діяти з

30 вересня 2016 року внаслідок конституційної реформи червня 2016 року в частині правосуддя. До цього часу таке право мали лише Президент, щонайменш 45 народних депутатів, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, Верховний Суд та Верховна Рада АРК [60].

Із 1600 конституційних скарг, що надійшли до Суду протягом 2018 року лише 268 (38%) за формою відповідали вимогам Закону та були розподілені між суддями Суду в порядку, встановленим регламентом Суду, 426 (62%) конституційних скарг було повернуто з відповідним роз'ясненням та зазначенням повторного звернення з дотриманням вимог Закону суб'єктами права на конституційну скаргу як такі, що за формою не відповідали вимогам Закону [76].

Науковий консультант судді Конституційного Суду України Ю. Євтошук в науковій статті «Роль конституційного судочинства у захисті фундаментальних прав особи у випадках законодавчих прогалин» [78] наголошує на актуальній проблемі щодо розгляду законодавчих прогалин у межах національного конституційного судочинства з огляду на значущість такого розгляду для захисту фундаментальних прав особи. Він зазначає, по-перше, це питання залишається майже недослідженим у вітчизняному правознавстві. По-друге, гостроти йому додає нещодавно впроваджений Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401–VIII інститут конституційної скарги, що суттєво розширив можливості захисту конституційних прав особи за ініціативою власне особи і водночас зумовив нові виклики для Конституційного Суду України, який має захистити від несправедливого закону насамперед реально порушене конституційне право особи [77].

Разом з тим ані Конституція України, ані Закон не забороняє Суду констатувати наявність законодавчої прогалини у законі (його окремих положеннях), який розглядається на предмет конституційності. Суд не може ігнорувати наявність законодавчої прогалини з огляду на те, що його діяльність ґрунтується на принципі верховенства права (стаття 147 Конституції України), і

права на конституційну скаргу як такі, що за формою не відповідали вимогам Закону [78].

Натомість Суд має офіційні процедурні інструменти, які цілком можливо використовувати для посилення своєї позиції у захисті конституційних прав особи від згаданих дефектів законодавчого регулювання. Зокрема, Суд згідно із Законом може відтермінувати втрату чинності законом (його окремими положеннями), які визнані неконституційними (стаття 91), формулювати юридичні позиції (стаття 92), встановлювати порядок і строки виконання рішення, висновку, зобов'язати відповідні державні органи забезпечувати контроль за виконанням рішення, додержанням висновку (стаття 97).

Ю. Євтошук стверджує, що Суд здійснює захист фундаментальних прав особи у випадку законодавчої прогалини, у тому числі у справах за конституційними скаргами, однак ним поки що не вироблено системного підходу до розуміння законодавчої прогалини та її подолання [78].

Видається, що така обережність Суду пов'язана з тим, щоб не допустити конфлікту з парламентом у питанні усунення законодавчої прогалини, вирішення якого належить до компетенції останнього. Побоювання щодо можливості конфлікту в цьому питанні між конституційними судами та законодавцем є предметом міжнародних обговорень, водночас конституційні суди, навіть за відсутності у них спеціальних повноважень щодо розгляду неконституційності прогалини, все ж таки захищають порушені внаслідок існування такої прогалини фундаментальні права [79].

Отже, важливу роль в захисті прав і свобод людини та громадянина відіграє Конституційний Суд України як єдиний орган конституційної юстиції в Україні. Правозахисна функція КСУ ґрунтується на правовій природі конституційного контролю через який здійснюється захист прав і свобод людини та громадянина. Його рішення є обов'язковими для інших органів.

права на конституційну скаргу як такі, що за формою не відповідали вимогам Закону [78].

ВИСНОВКИ

В ході дослідження нами було здійснено конституційно-правове вивчення певних аспектів прав і свобод людини; проаналізовані історичні передумови встановлення сучасної концепції прав людини та громадянина; особливості юридичного змісту терміна «права людини»; інститут прав і свобод людини і громадянина в Україні та система його засад; підходи до класифікації прав і свобод людини та громадянина; особливості конституційного закріплення прав і свобод людини та громадянина на сучасному етапі.

1. Історично буржуазні революції Американська та Французька згенерували розвиток нових суспільних відносин рівності кожної людини і офіційне визнання й нормативне закріплення громадянських й політичних прав і свобод людини. Ці права стали стрижнем всієї системи прав людини. З'являється розуміння природних і невід'ємних прав людини, які відображаються в нормативно - правових актах і гарантуються публічною владою.

Встановлено, що з розвитком приватного права людині надаються можливості самостійно створювати для себе права і свободи на принципі «рівності», при чому людина в статусі «громадянина» має переваги не тільки при формуванні його прав і обов'язків, а й підчас їх захисту. Держава, право загалом і права людини є взаємопов'язані суспільні явища, оскільки ступінь і характер розвиненості прав людини залежить від рівня розвитку держави і права в суспільстві.

Поняття «права людини» тісно пов'язане зі свободою особи і є її основою, відображаючи гідність і цінність людської особи, які покладені як базис в кожній державі в засади конституційного ладу та основи громадянського суспільства, де від держави залежить чи буде життя особи дійсно гідним. Їх численність і різноманіття дозволяє адекватно говорити про форми держави та місце людини в суспільних процесах держави та в задоволенні життєвих потреб та інтересів кожної особи і громадянина окремо.

2. Конституційні права, свободи і обов'язки визначають статус

громадянина України в суспільстві й державі та утворюють систему, яку можна диференціювати за різними підставами: за сферами, за генезою й поколіннями, за суб'єктами-носіями, за характером здійснення, за порядком реалізації, за формами реалізації.

Існують різні класифікації системи прав людини. Нами було розглянуто класифікацію запропоновану Комісією з прав людини ООН, згідно з якою всі права людини розподіляються на три основні групи: а) загальні права і свободи людини б) додаткові права людини; в) спеціальні права людини. Класифікація в залежності від меж здійснення прав і свобод права поділяються на абсолютні і відносні (запропонована Р. Дворкіном). Класифікація прав людини Карела Васака «трьох поколінь». Тобто, класифікації прав і свобод, дозволяють розглянути всебічно досліджуване питання і зумовлює здійснювати функції державних органів щодо їх зобов'язань по реалізації, конкретизації та гарантуванню цих прав. При розробці нормативно – правових актів знання розгалуженої класифікації прав і свобод набуває практичного значення, тому що сприяє повному і обґрунтованому викладу і регулюванню, шляхом визначення цих прав у законодавстві.

В роботі досліджено конституційно – правовий статус особи через призму таких елементів: 1) громадянство; 2) правосуб'єктність, яка включає в себе правоздатність і дієздатність; 3) основні права і свободи; 4) конституційні обов'язки; 4) правові принципи; 5) гарантії правового статусу людини і громадянина.

Конституційно-правовий статус особи в Україні на сучасному етапі характеризується рядом ознак: 1) регулюється конституційно – правовими нормами; 2) ґрунтується на принципі визначеному в ст. 15 Конституції України, згідно з яким «суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності», а «жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова»; 3) визначена концепція щодо пріоритету прав особи. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3 Конституції України); 4) методи

визначення правового статусу визначені ч. 2 ст.3 Конституції України як неприпустимості втручання в життя і діяльність особи та поза правового впливу на неї.

3. Визначено поняття «громадянство України» як невід'ємне право людини, що полягає у постійному правовому зв'язку особи з державою і породжує у них взаємні права та обов'язки, де держава гарантує й захищає конституційні права та свободи своїх громадян як в країні, так і за її межами.

Термін «громадянство» можна розглядати в двох аспектах (правовий інститут громадянство і як суб'єктивне право особи).

Доведено, що правові статуси громадянина і людини багато в чому збігаються і переплітаються, однак існують певні відмінності. Права людини мають природний і невідчужуваний характер, тоді як права громадян визначаються належністю до певної держави як громадянина. Необхідно також наголосити на поняттях «спеціальний або родовий» та «індивідуальний» статус людини. Базуючись на конституційному статусі громадянина статус спеціальний надає особливості становища особи і визначає окремі категорії громадян (наприклад: військовослужбовців, пенсіонерів, студентів, науковців, учителів, фермерів, робітників, учасників війн, учасників АТО тощо). Щодо індивідуального статусу, то це є сукупність конкретних даних про особу (вік, стать, сімейний стан, освіта тощо) і в процесі життєдіяльності людини цей статус змінюється разом зі змінами, які відбуваються з особою. Тобто ці статуси співвідносяться між собою як загальне (конституційний), особливе (спеціальні статуси) і одиничне (індивідуальний статус, тобто по кількості громадян).

4. Конституційно-правовий статус громадянина дещо відрізняється від статусу негромадянина, який проживає на території України, він не має права обирати і бути обраним до органів державної влади, брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах, займати певні державні посади тощо. Проте це не означає, що іноземці, особи без громадянства не мають

ніяких обов'язків (наприклад, вони повинні дотримуватись Конституції та законів України, сплачувати податки та ін.).

5. Конституційна правосуб'єктність людини і громадянина виступає складовим елементом конституційно – правового статусу людини і громадянина і включає правоздатність, дієздатність і деліктоздатність фізичної особи.

6. Гарантії прав і свобод людини й громадянина розглядаються як: 1) сукупність встановлених в конституції країни процесуальних норм, які спрямовані на захист основних прав і свобод людини; 2) передбачені конституцією правозахисні інститути та основні принципи їхньої діяльності. До гарантій прав і свобод людини належать, також, особливі правила, що передбачені конституцією, які встановлюють межі та умови можливого обмеження прав і свобод людини.

7. Конституційний Суд України вирішує завдання захисту Конституції, а саме забезпечення її верховенства, принципу розподілу державної влади і безпосередньо сприяє захисту прав та свобод людини і громадянина. З метою реалізації захисту прав та свобод людини і громадянина КСУ уповноважений розглядати письмові клопотання громадян України, іноземних громадян чи осіб без громадянства про необхідність офіційного тлумачення Конституції та законів України.

8. Остаточні акти Конституційного Суду України: висновки КСУ (Велика палата КСУ); рішення КСУ (Велика палата КСУ і сенати КС); ухвали КСУ: а) про відмову у відкритті конституційного провадження можуть видаватися Великою палатою КСУ, сенатами КСУ, колегією суддів КСУ; ухвали КСУ б) про закриття конституційного провадження у справі Велика палата КСУ, сенати КСУ.

До Конституційного Суду надходять: конституційні подання від народних депутатів України; конституційні звернення Верховної Ради України; конституційні скарги; запити на публічну інформацію; депутатські звернення та запити, звернення комітетів Верховної Ради України, листи. (Див. Додаток)

РЕЗЮМЕ

Кваліфікаційна робота Галич Юлії Михайлівни на тему: «Конституційно – правовий статус людини і громадянина в Україні».

У роботі визначено, що аналіз і вивчення конституційних прав і свобод людини є пізнавальним і має безпосередньо практичне значення. Різноманіття прав і свобод дозволяє адекватно розкрити їх єдність, внутрішній зміст, роль у суспільних процесах, значення в задоволенні життєвих потреб та інтересів кожного індивіда окремо.

В першому розділі проаналізовано еволюцію політико-правової думки щодо прав і свобод людини і громадянина. Здійснено класифікацію конституційних прав і свобод людини. Досліджено зміст поняття «конституційно – правовий статус».

Другий розділ роботи присвячений аналізу особливостей правового статусу «громадянина», «іноземця», «осіб без громадянства», здійснено характеристику конституційної правосуб'єктності людини і громадянина, досліджено конституційно-правові гарантії прав та свобод громадянина.

У третьому розділі досліджено місце Конституційного Суду України в системі механізму захисту прав і свобод людини та громадянина та практику Конституційного Суду України у сфері захисту прав людини і громадянина. Здійснено характеристику захисту прав і свобод людини та громадянина органами конституційної юстиції. Встановлено, що механізм захисту прав і свобод людини, може бути представлений як через сукупність правових засобів, так і через діяльність інститутів, тобто юридичну діяльність суб'єктів захисту прав людини.

У роботі обґрунтовано висновки теоретичного та практичного характеру щодо вдосконалення законодавства України щодо конституційно – правового статусу людини і громадянина в Україні.

Ключові слова: Конституція, права, свободи, громадянин, іноземець, особа без громадянства, механізм захисту, гарантії, органи конституційної юстиції.

SUMMARY

Qualification work thesis Halych Yulii Mykhailivny on the topic: "Constitutional - legal status of a person and citizen in Ukraine".

The thesis defines that the analysis and study of constitutional rights and freedoms is cognitive and of direct practical importance. The diversity of rights and freedoms allows us to adequately disclose their unity, inner content, role in social processes, importance in meeting the individual needs and interests of each individual.

The first section analyzes the evolution of political and legal thinking on human and citizen rights and freedoms. The classification of constitutional rights and freedoms of man is made. The content of the concept of "constitutional - legal status" is investigated.

The second section of the work is devoted to the analysis of the peculiarities of the legal status of "citizen", "foreigner", "stateless person", characterization of the constitutional legal personality of the person and citizen, the constitutional and legal guarantees of the rights and freedoms of the citizen.

The third section explores the place of the Constitutional Court of Ukraine in the system of the mechanism of protection of human and citizen's rights and freedoms and the practice of the Constitutional Court of Ukraine in the field of protection of human and citizen's rights. The characterization of the protection of human and citizen's rights and freedoms by the bodies of constitutional justice has been carried out. It is established that the mechanism of protection of human rights and freedoms can be represented both through the set of legal means and through the activity of institutions, that is, the legal activity of the subjects of human rights protection.

The paper substantiates the theoretical and practical conclusions regarding the improvement of the legislation of Ukraine on the constitutional and legal status of a person and citizen in Ukraine.

Key words: Constitution, rights, freedoms, citizen, foreigner, stateless person, mechanism of protection, guarantees, bodies of constitutional justice.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» /ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>
2. Національна стратегія у сфері прав людини: затверджена Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015. URL: president.gov.ua/documents/5012015-19364
3. Щорічний звіт про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2018 році. URL: <http://terjust.gov.ua/wp-content/uploads/2016/05/%D0%B7%D0%B2%D1%96%>
4. Государственное право Германии. Сокращенный перевод немецкого семитомного издания. Т. 2 / Отв. ред.: Топорнин Б. Н. – М.: Изд-во ИГиП РАН, 1994. – 320 с.
5. Селіванов В. Права і свободи людини: класична доктрина і сучасна концепція (до порівняльної характеристики). Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 4 (43). – С.3-15.
6. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні: Навчальний посібник. - К.: Юрінком Інтер, 2003.
7. Сабо И. Идеологическая борьба и права человека. – М.: Юридическая литература, 1981. – 136 с.
8. Рассказов Л. П., Упоров И В. Естественные права человека – С.-Пб.: Лексикон, 2001. – 96 с.
9. Финнис Дж. Естественное право и естественные права – М.: ИРИСЭН, Мысль, 2012. – 554 с.
10. Кушніренко О. Г., Слінько Т. М. Права і свободи людини та громадянина: Навчальний посібник. – Х.: Факт, 2001. – 440 с.
11. Демографический, энциклопедический словарь. – М. 1985. – С.520.
12. Бережнов А.Г. Право личности. Некоторые вопросы теории. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – С.67.
13. The New Encyclopedia: Micropaedia. Vol. 6. L., 1988. – P. 986.

14. Ю. С. Шемшученко. Юридична енциклопедія : [у 6 т.]— К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. — Т. 1 : А — Г. — 672 с.
15. Мадісон В. Право і влада: людина в правовому полі (до методологічних проблем філософії приватного права) // Право України. – 1999. - №11. – С.12.
16. Кистяковский В. А. Государство правовое и социалистическое. Вопросы философии. 1990. № 6. – С. 141–145.
17. Шумак І.О. Громадянські права і свободи людини за Конституцією України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.02 «Конституційне право». Нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2000. – 16 с.
18. Пустовіт Ж.М. Актуальні проблеми прав і свобод людини і громадянина. Навч. посіб. - К. : КНТ, 2009.-232 с.
19. Пушкіна О.В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення. - К. : Логос, 2006. - 416 с.
20. Дворкін Р. Серйозний погляд на право. К. : Основи, 2000. -519 с.
21. Разметаєва Ю.С. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства. Юридичний вісник. – 2006. – № 1. – С. 110–116
22. Антонович М.М. Еволюція поняття прав людини та проблема їх класифікації I М.М. Антонович II Наукові записки. Т. 45, Політичні науки. - 2005. - С. 9-17.
23. Оніщенко Н.М. Держава, право і особа. Держава і право : 36. наук, праць. Юридичні і політичні науки. - К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. - Вип. 27. - С. 8-11.
24. Поняття статус. URL: ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%
25. Годованець В. Ф. Конституційне право України: Конспект лекцій. — К.: МАУП, 2001. – 216 с.
26. Сурилов А.В. Теория государства и права. Учеб. пособие. – К. – Одесса, 1989. – С.395.
27. Шатарська Т. Н. Конституційні права людини і громадянина. Механізм реалізації цих прав. Захист прав людини і громадянина. URL:

<http://www.shatarska.in.ua/15-konstitucijni-prava-lyudini-i-gromadyanina-mexanizm-realizacii-cix-prav-zaxist-prav-lyu>

28. Майданник О.О. Конституційне право України: Навч. посіб. – К: Алерта, 2011. – 380 с.

29. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. - К: Юрінком Інтер, 2002. - 536 с.

30. Про правонаступництво України: Закон України від 12.09. 1991. №1543-12 //База даних «Законодавство України» /ВР України. - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12>

31. Про громадянство України: Закон України від 08.10.1991. // База даних «Законодавство України» /ВР України. N 50, ст.701. - Втратив чинність. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1636-12>.

32. Положення про порядок розгляду питань, пов'язаних з громадянством України: Указ Президента України від 31 березня 1992 р. // База даних «Законодавство України» /ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card9>

33. Про внесення змін до Закону« Про громадянство України»: Закон України від 16 квітня 1997 р. // База даних «Законодавство України» /ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/210/97-%D0%B2%D1%80>

34. Про заходи щодо поліпшення організації з розгляду питань громадянства: Указ Президента України від 06.11.1997 р. // База даних «Законодавство України» /ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1247/97>

35. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001. , 2001, N 13, ст.65. // База даних «Законодавство України» /ВР України. URL: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2235-14.

36. Гладун З.С. Федчишин М.Г. Основи конституційного права України: Навчально-методичний посіб. для студентів вищих навчальних закладів усіх форм навчання. - Вид. 2-е, доп. - Тернопіль: Астон, 2001. - 463 с.

37. Годованець В. Ф. Конституційне право України: Конспект лекцій. — К.: МАУП, 2001. — 216 с.

38. Погорілко В.Ф., Головченко В.В., Сірий М.І. Права та свободи людини і громадянина в Україні. - К.: Істина.- 1997 - 423 с.
39. Населення України URL: index.minfin.com.ua/ua/reference/people
40. Копейчиков В.В. Конституційне право України - К.: Юрінком, 2001.- 567 с.
41. Про закордонних українців: Закон України від 04.03.2004 № 25, ст.343. // База даних «Законодавство України» /ВР України. URL: [//zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1582-15](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1582-15).
42. Про правовий статус іноземців: Закон України від 4 лютого 1994 р. База даних «Законодавство України» /ВР України. URL: [//zakon.rada.gov.ua/laws/show/3929-12](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3929-12).
43. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22 вересня 2011р. № 3773// База даних «Законодавство України» /ВР України. URL: www.zakon.rada.gov.ua.
44. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»: Закон України від 08 липня 2011 р., // База даних «Законодавство України» /ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>
45. Про імміграцію: Закон України від 07 червня 2001 р., № 2491 // База даних «Законодавство України» /ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/sho>.
46. Горжій О.В. Проблемні питання визначення правового статусу іноземців та осіб без громадянства в Україні. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки». 2013. № 2 (5) с.28-32
47. Концепція Національної програми ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту громадян на 1994-1995 роки та період до 2000 року. Закон України від 02 вересня 1993 р., // База даних «Законодавство України» /ВР України. URL: [//zakon.rada.gov.ua/law/show/3421-12](http://zakon.rada.gov.ua/law/show/3421-12).
48. Про соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» 1991 р. Закон України від 02 вересня 1993 р., // База даних «Законодавство України» /ВР України. URL: [//zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12).

49. Ісаєва Н.С. Теоретико - правова характеристика визначення поняття «Внутрішньо переміщені особи». Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2018. № 4 ст.70-74
50. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 2015, № 1, ст.1 // База даних «Законодавство України» /ВР України., URL:// zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706.
51. Міністерство соціальної політики: офіційний веб – портал URL:// www.msp.gov.ua/news/17778.html
52. Менджул М. В., Паніна Ю. С. Поняття «внутрішньо переміщена особа»: порівняльний аналіз законодавства України та зарубіжних країн. Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 4. С. 293–297.
53. Римаренко Ю. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний вимір. Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія і практика: енциклопедія. Київ: Довіра, 1998. 184 с.
54. Francis Mading Deng, The Global Challenge of Internal Displacement, 5 WASH. U. J.L. & POL'Y 141, 144 (2001).
55. Федоренко В. Суб'єкти конституційно – правових відносин: поняття, види, питання конституційної правосуб'єктності. Право України 2014р. № 5, ст. 83-90
56. Конституційно – правовий статус особи: поняття та система прав і обов'язків. URL: osvita.ua/vnz/reports/law/10017/
57. Баулін Ю.В. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення : моногр. / кол. авторів ; відп. ред. Ю. В. Баулін. — Донецьк, 2013. — 424 с.
59. Банах С. В. Функції осбудсмана у сучасному світі: порівняльно - правове дослідження. Спеціальність 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Маріуполь – 2014
60. Уповноважений з прав людини. URL: //ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/ombudsman/biography/

61. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02. – конституційне право. – Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, Київ, 2002.
62. Николайчук Л.М. Право громадян на інформацію та його гарантії. Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні: матеріали Міжрегіональної науково-практичної конференції, присвяченої проголошенню Загальної декларації прав людини (м. Івано-Франківськ, 8 грудня 2009 р.). – Івано-Франківськ: ПЮІ ЛьвДУВС, 2010. – 266 с.
63. Загальна декларація прав людини (рос/укр) ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. База даних «Законодавство України» /ВР України., URL://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
64. Лаврів О.Я. Заборона необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу як одна із гарантій реалізації права на працю. Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні: матеріали Міжрегіональної науково-практичної конференції, присвяченої проголошенню Загальної декларації прав людини (м. Івано-Франківськ, 8 грудня 2009 р.). – Івано-Франківськ: ПЮІ ЛьвДУВС, 2010. – 266 с.
65. Магда С. В. Забезпечення прав, свобод та реалізації обов'язків громадян в умовах надзвичайних адміністративно – правових режимів. Спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес, інформаційне право. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Харків – 2008. С – 228.
66. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 6.04.00 р. № 1647-III: за станом на 03.04.03. // Відом. Верховн. Ради України. – 2000. – № 28. – Ст. 224.
67. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.00 р. № 1550-III: за станом на 15.05.03. // Відом. Верховн. Ради України. – 2000. – № 23. – Ст. 176.

68. Закон України «Про Конституційний Суд» Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 35, ст.376 URL:[Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19/print](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19/print)
69. Кравченко О.О. Захист прав і свобод людини і громадянина Конституційним Судом: доктринальні, прикладні та компаративні аспекти. 2.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Київ – 2011.
70. Рішення Конституційного Суду України від 18 червня 2007 р. № 4Jрп у справі про гарантії незалежності суддів // Офіційний вісник України. — 2007. — № 54. — Ст. 2184. — С. 98.
71. Ткачук П. М. Правові позиції Конституційного Суду України / Вісник Конституційного Суду України. – 2006. – № 2. – С. 10–21
72. Евсеєв О.П. Захист прав людини у 2016 році засобами конституційного судочинства. URL:helsinki.org.ua/zahyst-prav-lyudyny-u-2016-rotsi-zasobamy-konstytutsijnoho-sudochynstva/
73. Тулицький О. М., Шостенко О. І. Забезпечення виконання органами державної влади рішень Конституційного Суду України: теоретичний та практичний аспекти. Вісник КСУ. 2014. № 5. С.51-60.
74. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (1997-2018р.)
75. Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.97 № 7. База даних «Законодавство України» /ВР України., URL:[://zakon.rada.gov.ua/laws/show/](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/)
76. Щорічна інформаційна доповідь Конституційного суду України за 2018 рік. URL:ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/dopovid_2018.pdf
77. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 року № 1401–VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 28. Ст. 532.
78. Євтошук Ю. «Роль конституційного судочинства у захисті фундаментальних прав особи у випадках законодавчих прогалин» Вісник Конституційного Суду України. Київ №1. 2019

79. General Report of the XIVth Congress of the Conference of European Constitutional Courts on Problems of Legislative Omission in Constitutional Jurisprudence. URL: [//www.venice.coe.int/files/Bulletin/SpecBull-legislative-omission-e.pdf](http://www.venice.coe.int/files/Bulletin/SpecBull-legislative-omission-e.pdf)

ДОДАТОК

Конституційний Суд України у цифрах

(01.01.2019 □ 30.09.2019 р.)

Остаточні акти Конституційного Суду України		241
висновки КСУ		2
<i>Велика палата КСУ</i>		
рішення КСУ		16
<i>Велика палата КСУ</i>		10
<i>сенати КСУ</i>		6
ухвали КСУ про відмову у відкритті конституційного провадження у справі		216
<i>Велика палата КСУ</i>		7
<i>сенати КСУ</i>		14
<i>колегії суддів КСУ</i>		195
ухвали КСУ про закриття конституційного провадження у справі		7
<i>Велика палата КСУ</i>		2
<i>сенати КСУ</i>		5

Загальна кількість актів Конституційного Суду України (Великої палати КСУ, сенатів КСУ, колегій суддів КСУ)		394
надано висновки		2
ухвалено рішення		16
постановлено ухвали		275
<i>про відкриття конституційного провадження у справі</i>		41
<i>про відмову у відкритті конституційного провадження у справі</i>		240
<i>про закриття конституційного провадження у справі</i>		7
<i>про відмову від розгляду справи на розсуд Великої палати КСУ</i>		3
<i>інші (про подовження строку постановлення ухвали колегією про відкриття чи відмову конституційного провадження у справі, форму розгляду справи, об'єднання/роз'єднання справ тощо)</i>		84
видано забезпечувальні накази		1
Отримано Судом		3399
конституційні подання		15
<i>народних депутатів України</i>		
конституційні звернення		8
<i>Верховної Ради України</i>		
конституційні скарги		535
<i>фізичних осіб</i>		490
<i>юридичних осіб</i>		45
запити на публічну інформацію		250
<i>фізичних осіб</i>		191
<i>юридичних осіб</i>		59
звернення громадян		827
депутатські звернення та запити, звернення комітетів Верховної Ради України		18
листи юридичних осіб		82
інші службові документи		1664